

KOVÁCS ENDRE

Az 1863. évi lengyel felkelés és a magyar emigráció

A XIX. századi magyar-lengyel politikai kapcsolatok sorában mindezek ideig méltatlanul elhanyagolt fejezet a magyar emigráció fokozott tevékenysége a januári lengyel felkelés időszakában. A polgári történetírás e tekintetben is megmaradt a felszínen. Büszkén emlegette a magyar emigráció fejének, Kossuthnak segítő készségét, mely nem állapodott meg lelkes nyilatkozatoknál, hanem az anyagi segítségnyújtásra irányuló szándéknak is világos tanújelét adta, ám e kétségtelenül jelentős mozzanat mellett sem a magyar, sem a közletről érdekelt lengyel historiográfia még csak kísérletet sem tett az emigráció magatartásának sokoldalúbb megmutatására, nem igyekezett magának Kossuthnak egész ténykedését beállítani a kor nemzetközi politikai harcainak egészébe s elmulasztotta kritikai értékelését adni a magyar emigráció politikai lépéseinek.¹

Az 1863. évi januári felkelés közelgő évfordulója különös időszerűséget kölcsönöz azoknak a feladatoknak, melyek e nemzetközi vonatkozásokban oly gazdag témával kapcsolatban reánk várnak. A burzsoá történetírás még Kossuth Lajosnak a lengyel felkeléssel kapcsolatos, régen publikált iratanyagát sem igen vette bonckés alá, noha ez a forrásanyag egymagában is nagyon jelentős.² Az elmúlt években a felkelésre vonatkozó kiadványok száma megnőtt, nem egy olyan forrásgyűjtemény látott napvilágot, melynek fényében sikerrel próbálhatjuk elkészíteni a magyar emigráció tevékenységének mérlegét az 1863—64. évekre vonatkozólag. A történelmi tényanyag felsorakoztatásával Kossuthnak és az emigrációnak az állásfoglalása egyszeriben kiszélesül, a nemzetközi problémák sokrétűbben kerülnek előtérbe, a lengyel kérdés nem úgy jelenik meg előttünk, mint apró emigráns csoportok belső ügye, hanem tágabb összefüggésekbe helyeződik, nem utolsó sorban pedig a

¹ Vonatkozik ez elsősorban *Divéky Adorján* tanulmányaira. Polgári történeiszekink közül ő foglalkozott legtöbbet a magyar emigráció és az 1863. évi felkelés kapcsolataival. Idevágó munkái: Magyarok és lengyelek a XIX. században. Bpest. 1919. — Emigracja węgierska wobec powstania styczniowego. „Pamiętnik V. Zjazdu Historyków Polskich”. Lwów. 1930. — Foglalkozott még e kérdéssel *Lukinich Imre*: Lengyel felkelések a XIX. században (1830, 1863) és a magyar közvélemény. „Magyarország és Lengyelország”. Bpest. 1936. Ugyanaz a szerző: Die polnische Revolution von 1863 und das Ungarn. Pester Lloyd 1938. jan. 22. — Lásd még: *Balla Antal*: Kossuth Lajos és az 1863-i lengyel felkelés. Pesti Hírlap 1928. 210. sz. — Lengyel részről: *Jan Dąbrowski*: Kossuth wobec powstania styczniowego. Przegląd Dyplomatyczny V. 1919.

² Kossuth Lajos Összes Munkái (KÖM) V. Történelmi tanulmányok. I. rész 1860—1863 (Magyar ügyek), II. rész 1863 (Lengyel forradalom). Bpest. 1895.

kelet-európai elnyomott népek közös erőfeszítéseinek, szabadságtörekvéseinek jelképévé válik.

*

Bizonyára nem véletlen, hogy valahányszor az 1849 utáni évek magyar emigrációjáról beszélünk, elsőnek Kossuth alakja tűnik fel szemünk előtt. Valóban, mindvégig ő volt az emigráció látható feje, s ha munkatársai közül egyesek — a legdühösebben Szemere, átmenetileg és sokkal enyhébben Klapka vagy Teleki — ezt időközben vitatták vagy hibáztatták is, a tényleges politikai akciók számai jobbára az ő kezében futottak össze s a magyar forradalom külföldre szorult vezetőinek többsége nem is habozott Kossuthban látni a nemzet hivatott reprezentánsát. 1859—60 körül az emigráció komoly válságon ment át — belső és külső válságon. Villafranca összetörte a reményeket, melyeket Kossuth az olasz egységmozgalomhoz és a Monarchia széttöréséhez fűzött, hirtelen megvilágosodott a francia külpolitika gyengesége és megbízhatatlansága és a Kossuth—Pulszky ellentétben kifejezésre jutott az emigráció nagy kérdése: kikkel tartsunk: a kormányokkal, udvarokkal, alkudozó diplomáciával avagy a Garibaldi vállalkozásában olyan pompásan megmutatkozó népi erőkkal, melyek jórésze azonban teljesen szervezetlen mindazokon a területeken, melyek számításba jöhetnek egy Ausztria-ellenes felkelés céljaira? Az emigráció belső csüggedése után hatalmas fordulatot ígér az 1863 januárjában kitört lengyel felkelés. Az európai forradalmi helyzet új hulláma indul el vele, egy nagyszerű fegyveres mozgalom, mely ismét a hős longyeleket állítja a világ szeme elé. „Lengyelország, amint összetöri bilincseit, Lengyelország, amint doronggal és kaszával kezében a colosszusra rohan, mely elnyomja őt, nemcsak rokonszenvet parancsol, hanem az emberiség bámulatát is felidézi”, írja szinte mámoros lelkesedéssel Kossuth,³ aki pedig már közelről látott néhány ragyogó nemzeti megmozdulást. A kor leghaladóbb mozgalmának vezérei, Marx és Engels pedig már látják a lengyel kérdés várható európai fejleményeit is. Marx 1863. február 13-i levelében ezt írta Engelsnek: „Mit szólna a lengyel kérdéshez? Annyi bizonyos, hogy Európában ismét forradalmi időszak kezdődött.”⁴ Engels pedig ezt válaszolta: „A longyelek egészen remek emberek. Ha március 15-ig tartani tudják magukat, egész Oroszországban kitör a forradalom.”⁵ Marx és Engels nyomban megállták, hogy ez a felkelés egyben európai ügy is, itt nemcsak a longyelekről van szó, hanem a többi elnyomott népről is, melyek közül őket érthetően elsősorban a németek és az oroszok érdekelték. Európa minden haladó politikusa számára elsőrendű feladatnak tűnhetett fel tehát, hogy a lengyel felkelés kiszélesedjék, áttérjedjen mindama területre, ahol a népi erőket gúzsbafova tartották az abszolutista hatalmak. A januári felkelés nyomán — nem függetlenül az európai haladó törekvésektől — a magyar emigráció is megmozdult. Bennünket természetesen elsősorban Kossuth személye és tevékenysége érdekel, hiszen ezekben az években irányító szerepe ismét megnőtt, talán még inkább, mint az olasz háború idején. Munkatársai között látjuk Irányit, Klapkát, Kiss Miklóst, Vukovicsot és másokat.

³ A longyelekhez. Országos Levéltár (OL), Kossuth turini iratai 3786/a. KÖM V. 398. l.

⁴ K. Marx—F. Engels : Briefwechsel III. Berlin. 1950. 151. l. 820. sz. levél.

⁵ Ugyanott. 153. l., 822. sz. levél.

Az emigrációnak — s ezen belül Kossuthnak — a lengyel problémához való viszonya visszanyúl az 1848 előtti évekbe. A magyar—lengyel katonai együttműködés kiemelkedő fejezetei fűződnek az 1848—49-i szabadságharc-hoz, s ez a szoros kapcsolat nem szűnt meg az 1849. évi bukást követően sem. Különösen Kossuth és Klapka diplomáciai akciói mutatnak gyakori összefonódást a lengyel emigráció működésével; a lengyel és magyar politikai törekvések gyakran egymást támogatják, s az 50-es évek elejétől kezdve jelentős személyi kapcsolatok is fűzik egymáshoz a magyar és a lengyel emigrációt. Utaljunk itt csak röviden Kossuth angliai előadásaira, azokra a forró-sikerű meetingekre, melyeken Kossuth és a lengyel demokratikus emigráció olyan nagy alakja, mint Worcell ülték egymás mellett az előadói asztalnál, mintegy szimbolizálva a magyar és lengyel kérdés elválaszthatatlanságát. A lengyel politikai mozgalmaknak mind arisztokrata, mind pedig demokrata szárnya mélységesen érdekelve volt a magyar politikusokkal való együttműködésben. Ennek az összefogásnak jelentősebb megnyilvánulásait még futtában sem tekinthetjük itt végig, meg kell elégednünk annyival, ha a kapcsolatok jellegére vetünk némi fényt.

Kétségtelen, hogy Kossuth osztotta a legjobb magyar hazafiak megrendülését és rokonszenvét az eltiport lengyel nemzet sorsának láttán, de az is kétségtelen, hogy Kossuth már 1848—49-ben is a magyar érdekeknek alárendelten szemlélte a magyar—lengyel barátság gyakorlati érvényesítésének módját. Ő mindenkor szem előtt tartotta saját axiómáját, mely szerint a politika a szükségletek tudománya, ahol elsősorban az érdek dominál és ahol a pusztá rokonszenv nem sokat számít. Megnyilvánult ez nála már a forradalom idején is, amikor nem akarta megharagítani a cárt a lengyelek sietős és tüntető felkarolásával, de ez a felismerés irányította emigrációs politikáját is, annak minden szakaszában és nemcsak a lengyelek irányában. Hajlandó volt felfigyelni a lengyel ügyre minden olyan esetben, mikor úgy látta, hogy az együttműködés nincs kárára a sajátos magyar érdekeknek, nem váltja ki azoknak a nagyhatalmaknak a rosszallását, melyekhez az emigráció a sorsát kötötte. Tudjuk, hogy a jelzett időszakban Kossuth minden keserű csalódása ellenére is megújuló bizakodással tekintett a francia császár, III. Napoleon alakjára. E tekintetben ugyan csalódások érték már a krími háború időszakában is s még súlyosabbak az olasz-osztrák háború idején. Levonta e csalódások keserű következtetéseit, de soha nem olyan mértékben, hogy ne vette volna számításba az emigráció terveinél III. Napoleont. A francia császárral való szövetség miatt súlyos bírálatok érték elsősorban Marx és Engels részéről, volt idő, amikor átérezve e szövetség fonák voltát ő maga is hosszasan volt kénytelen magyarázkodni saját honfitársai előtt, megpróbálva elfogadtatni velük azt az axiómát, hogy lehet szövetkezni az ördöggel is, ha azt a haza szabadsága teszi szükségessé. Kossuthnak a francia köztársaságot legázoló, szigorúan despota császárhoz fűződő reményei valóban irreálisnak bizonyultak, a történelem ez esetben is bebizonyította, hogy egy gyökeréig reakciós kormányzattól hasztalan remélik szabadságukat az elnyomott népek és végső soron meddőnek bizonyult az a politika is, mely Európa vezető hatalmainak egymásközi ellentéteitől, háborúitól várta a kis népek felszabadulását, mindamellett a francia külpolitikához fűződő reményeket nem tarthatjuk teljesen indokolatlanoknak. A francia császár — aki nagybátyja politikai végrendelete megvalósítójának hitte magát — az olasz egységmozgalmat, ha felemásan és kellő következetesség híján is,

támogatta, és diplomáciai sakkhúzásaiban kellő teret kapott a magyar kérdés is. Igaz, csak mint eszköz s nem mint cél. Kossuth hősies erőfeszítése arra irányult, hogy a magyar ügy eszköz helyett cél legyen.

Ez az igyekezete szabta meg viszonyát a lengyelek mozgalmához. Az angol, a porosz és a cári kormányzattól a magyar emigráció semmit sem remélhetett. Nem maradt hátra más, mint III. Napoleon, az általa erős függőségben tartott szárd kormány és a román fejedelemség, mely ugyancsak a francia törekvések voralán haladt. Sem III. Napoleon, sem Cavour nem kívánták, hogy az olasz mozgalom nemzetközi forradalommal változzék, de ugyanígy nem kívánták, hogy a lengyel kérdés forradalmi változásokra adjon okot Európában. Napoleon célja elsősorban a második császárság biztonságának megteremtése volt, s ebbe belevágott a társadalmi forradalommal való merev szembenállás; Cavour egységes Olaszországot akart, de ennyivel be is érte. A lengyel és a magyar kérdés mindkét esetben alárendelt szerepet játszott. A kétféle emigráció közül természetesen e tekintetben a lengyel látszott veszedelmesebbnek átfogóbb jellege és társadalmi radikalizmusa miatt.

Kossuth emigrációs politikájának jellegzetes vonása volt egy bizonyos elhatárolódás mindama radikális mozgalmaktól, melyek az európai forradalom felé mutattak. A francia és a piemonti politika aggodalmait, ismervé, abba az irányba igyekezett fejleszteni a magyar emigrációt, hogy a nemzetközi forradalmi mozgalomtól — s ennek legexponáltabb lengyel képviselőitől — eltávolodva olyan benyomást igyekezzenek ébreszteni, mintha a magyar kérdés elszigetelt probléma volna Európában, mintha a lengyel forradalmi mozgalomtól teljesen külön léteznék, s mintha a magyar emigráció megtagadná az együttműködést azoktól a lengyel, orosz, olasz forradalmároktól, akik vörös posztót jelentettek a reakciós trónok és kormányok szemében. Ez a Párizs és Piemont árnyékában folytatott politika állított gátakat Kossuth és a lengyel, valamint orosz és olasz forradalmi demokraták közé 1863 előtt. Az olasz egységmozgalom fellendülésének idején, amikor a piemonti kormánytól remélte a magyar szabadság előmozdítását, védekeznie kellett a Mazzini-barátság vádjával szemben, és iparkodott elhatárolni magát a republikánus Mazzinitól. Nem szabad eközben természetesen megfedkezünk a kossuthi óvatos politika egy másik okáról sem: az európai forradalmi mozgalmak leghaladóbb képviselői, akár lengyelek, akár oroszok vagy olaszok voltak is, az európai ügyek rendezését szorosan összekötötték a társadalmi átalakulás kérdéseivel a felszabadulásra váró országokban. Ez jellemezte a lengyel demokratákat csakúgy, mint az orosz emigrációnak Herzen által képviselt csoportját. Herzen, aki politikailag 1859-ben egy a cári kormánytól független szláv konföderáció programját hirdette, melybe beletartoztak volna a magyarok és a románok is, s aki Klapkával és Telekivel is tárgyalt a kérdésekről, e haladó politikai program mellett rendkívül haladó társadalmi programot is hirdetett: 1861-ben erős harcot vívott a parasztok felszabadításáért és mint a Zemlja i Volja forradalmi szervezet egyik vezetője nagy parasztfelkelés tervén dolgozik. Herzen számára a nemzeti kérdés — a lengyel is! — elválaszthatatlan a parasztság felszabadításának történelmi feladatától, mivel a nemzeti harc csak a parasztságon keresztül vihet győzelemre. Nagy felismerések voltak ezek, melyek tanulsággal szolgálhattak mind a lengyel, mind a magyar emigrációknak. A lengyelek között volt egy tábor, mely hirdette is a parasztok felszabadítását, a magyar emigráció azonban

mindeme kérdésekben egy fokkal elmaradt a leghaladóbb európai forradalmi mozgalmak mögött. A magyar emigráció *csak* a nemzeti szabadságot tűzte ki programként, a szociális kérdésben nem lépett túl az 1848-as törvényeken.

Törekvéseit tekintve tehát a magyar emigráció látszatra legközelebb állott a lengyel arisztokrata-monarchista táborhoz, melyet Czartoryski és Zamoyski neve fémjelzett. Ez a közelség azonban csak látszólagos. A Czartoryski-féle politika megalkuvósága és reakciós jellege nem elégítette ki Kossuthot sem, aminek kitűnő bizonyítéka egy 1854-ben Wysocki tábornokhoz írt levele.⁶ Ebben igen kíváncsnak tartja a lengyel demokrata emigráció (Wysocki, Mierosławski) tevékenységét a monarchista-arisztokrata szárny rovására, mely utóbbi kész arra, hogy egy Lengyelország néven meghirdetett foszlányért („un lambeau”) cserébe odaadja magát a lengyel szabadságot s függetlenséget. Kossuth tehát időnkint maga is látta a Czartoryski-féle politika kompromisszumos jellegét, tőle ez teljesen idegen volt, hiszen az ő egész emigrációs munkássága a megalkuvás minden fajtájának elkerülésére irányult; ennek ellenére tartva attól, hogy a forradalmi táborral való rokonszenvezés maga után vonja az olasz kormány rosszzallását, igyekezett eltávolodni a forradalmi mozgalmaktól.

Az 1863. évi lengyel felkelés kirobbanása Kossuthot valósággal extázisba hozta. Lelkesedésében nem talált elég magasztaló szavakat a lengyelek elszántságára, bátorságára. De nem ez az egyedüli mozzanat, melyre érdemes felfigyelnünk. Hiszen a lelkesedés áthatotta a kor számos kiváló politikusát, a világ minden részén tapsoltak a felkelőknek; elég, ha csak Marx, Engels, Herzen, Mazzini és Garibaldi neveit idézzük. Kossuthnak a lengyel felkelés olyan értelemben hozott revelációt, hogy bámulattal látta: van rá példa, hogy egy elnyomott nép nem várva külső segítségre, pusztán a maga primitív harci eszközeire támaszkodva is elindíthatja a szabadságharcát abban a biztos reményben, hogy az első sikerek láttán a külső segítség sem maradhat el. Ez olyan új mozzanat volt az európai történelemben, mely Kossuthot nagy mértékben frappírozta. Az ő koncepciójában az elszigetelt felkeléseknek, diverzióknak — a magyar jövőt illetően — nem lehetett helyük. Sokat okulva azokon a kudarcokon, melyek az 50-es években a Mazzini és más olasz konspirátorok által kirobbantott helyi felkelések nyomában jártak, Kossuth az olasz háború időszakában már teljes határozottsággal képviselte azt az álláspontot, hogy csak egybehangzó, nagy fegyveres segítség esetén számíthat sikerre a magyar felkelés; minden egyéb csak a nép szenvedéseit szaporíthatja. A magyar haladó erők, ha mégoly lelkesedés fűti is őket, csak nagyszámú — többtízezer főt kitevő — reguláris francia vagy olasz hadsereg megjelenése esetén szállhatnak szembe az osztrák csapatokkal. A lengyelek 1863-ban megkísérelték pusztán önerejükre támaszkodva, külső megsegítés biztosítása nélkül a fegyveres harcot. Mi következett ebből Kossuth számára? Csakis az, hogy a lengyel felkelést kitágítva európai háborút kell kiprovokálni, melyben a hős lengyelek erős szövetségeseket találnak maguk mellett, köztük a magyarokat is. Kossuth nem állt egymagában azzal a felfogásával, hogy a lengyel felkelés európai háborút vonhat maga után. Az európai diplomácia tavaszi forrongása sokakat megtévesztett, a közeledő intervencióra mutattak III. Napoleon sokat sejtető kijelentései, azok a hírek, melyek egy 60 ezer főnyi

⁶ W. Knapowska: Mickiewicz w latach 1853/5. Kwartalnik Historyczny LXII (1955). évf. 6. sz. 75—76. l.

francia hadtest elindulását jósolták, amivel egyidejűleg a svédek is betörték volna Finnországba. Ugyanakkor Anglia is fenyegetőzött, Palmerston kijelentette a porosz követnek, hogy ha Oroszországot a Baltikum felől megtámadják, Anglia nem lép fel egyidejűleg a támadó ellen.⁷ Mindezekben a nyilatkozatokban megnyilvánult az illető országok széles népi tömegeinek elsöprő lengyel-rokonszenve, mely alól a kormányok sem tudták átmenetileg kivonni magukat. Idő kellett hozzá, míg nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetek rokonszenve és a kormányok politikája között hatalmas űr tátong. III. Napoleon, aki 1857 óta erősen oroszbarát politikát folytatott, a januári felkelést követő időszakban sem akart véglegesen szakítani a cárizmussal és ha tett is bizonyos, a cári udvarnak nem tetsző lépéseket, ezt kizárólag a közvélemény nyomására cselekedte. Ugyanakkor Napoleon felhasználta a lengyel felkelést a maga céljai számára; tekintettel arra, hogy ebben az időben régi elkeseredett ellenségével, Ausztriával igyekezett szövetséget összehozni, a lengyeleket szívesen használta fel Bécs zsarolására. III. Napoleonnak ezek a diplomáciai manőverei alkalmasak voltak arra, hogy megtévesszék a közvélemény egy részét. E megtévesztettek közé tartozott magának a lengyel felkelésnek a vezérkara is.

A forradalmi demokratikus nézeteket valló erők azonban nem III. Napoleontól és Palmerstontól várták a lengyel kérdés rendezését, hanem a felkelés kiterjedésétől. Az orosz forradalmárok bíztak abban, hogy a Királyság területéről a tűz átsap a fehérorosz, litván és ukrán parasztok közé és rövidesen felkel egész Oroszország. Nem maradhatna ki a forradalomból Galícia sem. Emellett a proletariátus vezetéi számítottak egy németországi forradalom kitörésével is, melynek során a német proletariátus kerülne uralomra és Németország az európai forradalmi átalakulás élére kerülne. Ennek előfeltétele az volt, hogy a lengyel mozgalmat kiterjesszék Poroszországra is. Mindeme lehetőségek keretén belül juthatott azután szóhoz a magyar népnek Kossuthék által előkészítendő megmozdulása.

Az 1863. évi lengyel felkelés bekövetkeztekor természetesen mozgásba lendült a magyar emigráció is. Kossuth mellett elsősorban a nemzetközi akciók kovácsolásában fáradhatatlan Klapka tábornok jutott fontos szerephez, őt az olasz és lengyel forradalmárokhoz már előzőleg is szoros kapcsolat fűzte, kiemelkedő tevékenységet folytatott az olasz—osztrák háború idején a Balkánon. Kossuthtól való átmeneti elhidegülésének véget vetett az új helyzet, akcióik ettől fogva a közös célt: a magyar és lengyel ügy egybekapcsolását szolgálták. Klapka már korábban jó kapcsolatban állott Napoleon Jeromos herceggel, aki valóban barátja volt a lengyeleknek s a januári felkelés idején is a háborús irányzatot képviselte. Klapkával szemben teljes bizalmatlanság töltötte el a lengyel felkelés láttára Pulszky Ferencet, aki nem osztotta azokat az illúziókat, melyeket Kossuth és a lengyel monarchista szárny táplált III. Napoleon önzetlensége és segítőkészsége iránt. A lengyel megmozdulás bagatellizálásában Pulszky tévedett, viszont jó szemmel vette észre a lengyel nemesi-főúri vezetés osztályjellegét, benne látva a forradalom sikerének egyik legfőbb akadályát. Csakhogy a lengyel felkelésben voltak más erők is, és Mazzini joggal hívta fel erre Pulszky figyelmét rámutatva, hogy a lengyel emigráció sem kizárólag arisztokrata katolikusokból áll, s ha létrejön az új Lengyelország, az már bizonyára nem a régi lesz.⁸

⁷ J. Feldmann: Bismarck a Polska. Warszawa. 1947. 201—202. l.

⁸ Mazzini — Pulszky 1862. nov. 27. Pulszky Ferenc: Életem és korom II. Bpest. 1958. 347. l.

Kossuthnak és Mazzininak a lengyel felkelésre adott válaszában egyébként sok a hasonlóság. Érdemes éppen ezért Mazzini ezidőből származó megnyilatkozásait nagyobb figyelemre méltatni. A nagy konspirátor, akinek keze annyi európai lázongásban és diverzióban benne volt, a januári felkelés előkészítésében nem vett részt. Úgy látta, hogy a szétszórt magyar, olasz, francia, orosz, német forradalmi erők nem sokban segíthetnek a lengyeleknek, ezért korainak is tartotta a felkelés kirobantását, de amikor bekövetkezett, nyomban a cselekvés terére lépett. Az *Il Dovere*-ben — az olasz akciópárt lapjában — megjelent 1863. február 23-i felhívásában a népek családjának egységére, zászlajuk becsületére, hazájuk jövőjére és az olaszok érdekében kiontott lengyel vérre esküdteti fel honfitársait, segítsenek a lengyeleknek. De a fegyvereknél is fontosabb szemében a forradalmi mozgalom kiszélesítése: az olaszok támadják meg Velencét, keljen fel Magyarország és Szerbia lakossága. A magyar és a szerb nép megmozdulása maga után vonná a török birodalom elnyomott népeinek felkelését. Mindezt Mazzini a fejedelmi udvarok kikapcsolásával képzelte el s nem mulasztotta el megújítani heves támadását III. Napoleon ellen. Ebben egyébként eltért Kossuth nézetétől. Amiben egyetértettek, az a galíciai felkelés elsőrendű jelentőségének hangsúlyozása volt. Ugyancsak egyetértés volt Kossuth és Mazzini között abban, hogy azilyen nagy események alkalmából az emigrációnak félre kell tennie a belső vitákat, később kell döntenie például arról, milyen legyen az új Lengyelország: monarchia vagy köztársaság. Mazzini szembeszállt azokkal a vádakkal, melyek a lengyel felkelés arisztokrata vezetését illették s azt remélte, hogy ezek a vádak elenyésznek, mihelyt Magyarország csatlakozik a lengyel felkeléshez és a demokraták is segítséget nyújtanak a lengyeleknek. A Mazzini-féle felhívások elsősorban az érdekelt népekhez szóltak, ami a kormányokat illeti, beleértve az olasz kormányt is, Mazzininak nem voltak illúziói.⁹

A Galíciára kiterjesztett felkelés lett volna az első láncszem, melyhez a nagy európai változások — köztük első helyen az olasz támadás Velence ellen — kapcsolódnak. Kossuth már február 11-én egy Kiss Miklóshoz írt levelében felvázolta koncepcióját, melyhez később is hű maradt, mert az egyedüli járható útnak tekintette. A magyar emigráció vezére ekkor már jóideje turini lakos, Kiss ezredes pedig Párizsban tölt be fontos összekötő szerepet. A turini kormány egész összetétele és nemzeti aspirációi kevés reményt nyújtottak ahhoz, hogy Mazzini és Kossuth intencióit ott kedvezően fogadják. A néphargulat — akárcsak Franciaországban — Olaszországban is szenvedélyesen ünnepli a lengyeleket, segítő bizottságok alakulnak, Turin, Bologna, Cremona, Párma, Ravenna és sok más város petíciókkal fordul a kormányhoz, küldjön baráti üdvözlést a lengyeleknek, követelik a fegyveres és diplomáciai közbelépést. Csakhogy a piemonti kormány nem óhajtja megrontani az Oroszországgal fennálló jóviszonyt (Oroszország jóindulatú semlegességet tanúsított 1859-ben, formailag is elismerte az olasz államot 1862-ben, mire az olaszok cserében megszüntették Cuneoban a lengyel katonai iskolát), tekintve, hogy egy Ausztriával bekövetkező konfliktus esetén szövetségest remél a cárizmusban. A piemonti kormány a diplomáciai tárgyalások híve s meglegedett annyival, hogy az orosz kormánynak küldött

⁹ *G. Mazzini: Un mot aux Démocrates belges. Bruxelles. 1863. 8. 1.* Mazzininak Mierosławskihoz és a lengyel Nemzeti Kormányhoz írt leveleit közli: *Kwartalnik Historyczny XXXVII (1923). évf. 367. sk. 1.*

jegyzékeiben ezt a népek iránti kötelességeire figyelmeztette. Kossuth tehát jogos gúnyral aposztrofálta „politikai törpék”-ként a turini politikusokat, akiknek legfőbb programpontja a béke, a nyugalom megőrzése, a reformok és a gazdaságpolitika felkarolása. Kossuth a lengyel forradalomban látta azt a villámcsapást, melynek fényénél az olasz kormány tagjainak is fel kellene ocsudniuk, s döntő lépésekre szánni rá magukat. Ha a lengyel felkelők sikerrel tartják magukat a cári túlerővel szemben, ha a felkelés „forradalommal konszolidálódik” (Kossuth kifejezése), akkor előbb-utóbb át kell terjednie Galíciába is. Kossuth egyetértett azzal, hogy a lengyel Nemzeti Kormány *egyelőre* nem igyekszik Galíciát forradalmasítani, tartott ugyanis attól, hogy az osztrák kormány ez esetben megismételné az 1846. évi csínyet és megint a parasztokkal likvidálná a forradalmat. De Kossuthnak eszéágába sem jutott, hogy Galíciát tartósan kikapcsolják a forradalomból; éppen ellenkezőleg, Mazzinival együtt ebben látta a legfontosabb lépést. A galíciai mozgalom — valamint a keleti kérdés kieleződése — arra kényszerítette Ausztriát, hogy Cattarótól Brassóig megerősítse határait, nagyobb katonaságot irányítson Galíciába és Bukovinába. Ez esetben pedig Olaszország a cselekvés mezejére lép, megmérkőzve Ausztriával győztesen fejezi be az 1859-ben elindított egyesülés nagy művét.¹⁰

Kossuthnak izgalmas fejtörést okozott, hogy Ausztria látszólag toleránsnak mutatkozott a lengyel felkelők irányában, sőt messziről egyenesen úgy tetszett, mintha támogatná a felkelőket. Ausztria már korábban is bizonyos jóindulattal nézte a Királyság területén zajló lengyel mozgalmat, s ez az együttérzés nem tűnt el nyomban a felkelés kirobbanása után. Az első felkelő egységek a galíciai határszéleken alakultak meg, majd amikor a harcok menekülteit Galíciába értek, itt nem internálták őket, hanem kipihenve, megerősödve visszatérhettek a küzdőterre. A galíciai adminisztráció kezdetben elnéző a lengyelek iránt, az osztrák tisztek egyenesen rokonszenveztek velük. Galícia 1863-ban szinte hadműveleti bázisa a felkelésnek, amire Konstantin nagyherceg nem is mulasztotta el figyelmeztetni Bécsre, de ott tiltakoztak a gyanúsítgatás ellen. Mensdorff galíciai osztrák helytartó nem a legkeményebb eszközökkel lépett fel a galíciai mozgalmakkal szemben, ami ott azt a reményt engedte táplálni, hogy Ausztria rokonszenvezik a lengyel ügygel.¹¹ Így folyt ez egészen 1864 februárjáig, amikor Bécs hirtelen fordulattal megváltoztatja türelmes magatartását és elrendeli az ostromállapotot Galíciában.

Kossuth 1863-ban nem volt tisztában az osztrák kormány lépéseinek valódi céljával, de a magyar szabadság szempontjából veszélyesnek tartotta a bécsi kormány taktikázását, melynek — ha kellő ellensúlyozás nem következik be — azt kellett eredményeznie, hogy a lengyel felkelés vezetői, szövetségest remélván Ausztriában, eleve lemondanak Galícia forradalmasításáról. Kossuthban felmerült az a gyanú is, hogy Ausztria talán a lengyel függetlenség visszaállítása érdekében kész lesz lemondani Galíciáról. Ez esetben kárpótolná magát a francia—angol—osztrák szövetséggel, melynek körvonalait Kossuth már-már kibontakozni látta. Az ilyen szövetség indokai között első helyen szerepelhetett az 1863. február 8-án aláírt porosz—orosz egyezmény, az úgynevezett alvenslebeni egyezmény. Ez a diplomáciai aktus Bismarck nagyhorderejű lépésének egyenes következménye volt, s benne jutott legerő-

¹⁰ Kossuth — Nemeskéri Kiss Miklós 1863. febr. 11. Hadtörténeti Közlemények 1958. 3—4. sz. 249—253. l.

¹¹ S. Kieniewicz : Adam Sapieha (1828—1903). Lwów. 1939. 98. l.

sebben kifejezésre a porosz államminiszter oroszbarát politikája. Bismarck már pétervári követi időszakában hűn óhajtotta a szövetséget a cárizmussal, most pedig, a porosz érdekeket fenyegető lengyel felkelés láttára, sietett ezt a szövetséget tető alá hozni. Alvensleben tábornok vitte II. Sándor cárhoz I. Vilmos levelét, melyben felajánlja szövetségét a lengyel felkelőkkel szemben. Bismarck ezzel jóelőre megakadályozta egy esetleges orosz—francia szövetség létrejöttét, ami Poroszországot főriválisával: Ausztriával szemben elszigetelte volna. Kossuth igen helyesen látta, hogy az alvenslebeni egyezmény után a francia politika az orosz—porosz összefogás ellensúlyozásaképpen az osztrák kormánynál keres támogatókat a Rajnavidék megszerzéséhez. A francia kormánynak ez az osztrákbarát fordulata valóban be is következett. Kossuth úgy vélte, hogy az angolokat viszont keleti aspirációik hajtánák be ebbe az immár hármassá vált szövetségbe, mely, ha magáévá tenné a lengyel ügyet, európai háborúval fenyegetné Oroszországot. Bármilyen eredménnyel járjon is azonban a hármas szövetség politikája, a magyar remények halálra ítéltetnek. Hiszen Ausztria megerősödve kerül ki a bonyodalmakból, vezető helyet tölthet be a német államok között és nem kell többé félnie egy esetleges magyar forradalomtól; lesz elég ereje ahhoz, hogy szembeszálljon vele.

1861 óta a magyarországi közhangulatban is jelentős változás következett be: a vármegyékben fellobbant ellenállás tüze lohadni kezdett, a hazai összeesküvések leleplezése csüggedéssel töltötte el a függetlenségi eszme elkötelezettjeit, s tért nyert a kiegyezés gondolata. Kossuthot roppant keserűséggel töltötte el a hazai ellenállás lendületének ez a lanygulása, haraggal fordult az olyan politikusok ellen, akik Pesten a bécsi kormány magyarbarátságáról szónokoltak s azt ígérték, hogy a kiegyezés létrejöttével az uralkodó Pestet teszi meg a Monarchia központjának. Kossuth esküdt ellensége volt a kiegyezés Deák által képviselt tervének, egy percig sem szűnt meg bizalmatlansággal tekinteni a bécsi udvar eselszövényeire. Szilárd meggyőződésére vált, hogy Ausztriát csak európai háború kirolbanása s a benne való részvétel készítheti meghátrálásra, s ebben a magyaroknak, az olaszoknak, a lengyeleknek, valamint a Balkán népeinek közösek a feladataik.

Hogyan képzelte el Kossuth tervei valóra válását a gyakorlatban? A legfontosabb gyakorlati lépésnek a magyar légio megalakítását tartotta. Hazai résztvevőkből rekrutálódó fegyveres csapatokra gondolt, melyek magyar zászlók alatt tűntek volna fel a lengyel területeken, s amelyeknek Galíciában való megjelenését az osztrák kormány nem nézhette volna tétlenül. Vagy nyíltan a lengyel forradalom mellett kötötte volna le magát, s ezzel háborúba keveredik Oroszországgal (a következő lépésként az olasz sereg rárohant volna Olaszországból, megadva a jelt a Monarchia minden elnyomott népének), vagy az osztrák kormány a másik utat választja, tehát szembefordul a galíciai forradalommal. Így viszont olasz segítséggel át lehet vinni a harcot Magyarországra is. Kossuth mintegy 5—10 ezer főből álló légiót szeretett volna talpraállítani, melynek tagjai Magyarországból Moldván át érkeztek volna csapatostul vagy egyesével arra a lengyel területre, melyet a lengyel Nemzeti Kormány volt hivatva e célra kijelölni. A terv kivitelezéséhez most is pénzre volt szükség és az emigráció pénz dolgában most is rosszul állott. Ennek is tudható be, hogy a légio terve mindvégig megmaradt tervnek.

E nagy horderejű elgondolás megvalósítása végett a magyar emigrációnak mindenekelőtt a lengyel Nemzeti Kormánnyal kellett egyetértésre jutnia, mivel ennek jóváhagyásától függött a légio felállítása, harchavetése és a galíciai forradalmi mozgalom kibontakoztatása. A magyar tervektől függetlenül komoly feladat hárult a galíciai forradalmi szervekre. Ezzel egyidőben a magyar emigráció sikere nagyban függött az olasz kormány elhatározó képességétől, valamint III. Napoleontól, akinek befolyása mind a piemonti kormányra, mind pedig a lengyel felkelés vezetőire döntő jelentőségűnek mondható. Végül nem lebecsülhető tényező volt a magyar emigráció súlyának, befolyásának kérdése is. Ez utóbbiról Kossuthnak nem voltak rózsás illúziói, tudta, hogy egy levert ország szabadságharcos hagyományait képviseli, és hogy szava csak akkor nyom az európai politikában, ha a kormányfők a maguk érdekeinek megfogalmazására ismernek benne, ha egyik-másik javaslatával kapcsolatban el tudja hitetni, hogy az nem kizárólag a magyar ügynek válik javára, hanem érdeke a protektornak is, akitől az emigráció segítséget remél. Az 50-es években Kossuthnak bőven volt alkalma előadni terveit III. Napoleonnak és az olasz királynak, nem egy esetben sikerült is a maga terveit elfogadtatnia, mint olyanokat, melyek a francia császárságnak vagy az olasz királyságnak is érdekei, de azt is látnia kellett, hogy a nagyhatalmú pártfogók, ha az érdekek úgy kívánták, képesek megtagadni még az ismeretiséget is tőle.

Az európai diplomácia érdekhálózatából a magyar emigráció csak néhány, nem mindig a legfontosabb, szálát tudta kézben tartani. Szóba jöhetett Kossuth jó kapcsolata az olasz kormányférfiakkal a Cavour által megalapozott barátság nyomdokain, Párizsban Kiss Miklós — Thouvenel sógora — próbálta érvényesíteni befolyását, Londonban Vukovics Sebő inkább csak hírek gyűjtésére szorítkozhatott. A lengyel felkelés egész időszakában, gyakran Kossuthtól függetlenül is, a legnagyobb agilitást a katonák: Klapka, Türr István és Frigyesy fejtették ki. Többnyire rájuk hárult a szervezés feladata is.

A lengyel felkelés vezetőivel Kossuth nyomban a forradalom kirobbanása után felvette a kapcsolatot. Kezdetben sok reményre jogosító levelezés és megbeszélés kezdődött s úgy látszott, semmi akadály a két nemzet összefogásának. Kossuth már 1863. február 27-én büszkeséggel írta Kiss ezredesnek: „Rapportban vagyok a láthatatlan hatalommal.” E láthatatlan hatalom nem más, mint a lengyel Nemzeti Kormány, melynek Kossuth már akkor felajánlotta a segítséget egy légio formájában. Egy cseppet sem ábrándította ki az a körülmény, hogy javaslatára nem érkezett azonnal válasz, lelkes hangulatban fogalmazta meg felhívását a lengyelekhez, mely méltán sorakozik Herzen Resurrexit-jéhez, jöllehet a kortársak többnyire csak kivonatos hírlapi közleményekből ismerkedhettek meg vele.¹² Kossuth ebben a lerdületes politikai kiáltványában szokása szerint nem éri be lelkesítő szavakkal, valóságos politikai helyzetképet rajzol az egyes európai országokról s kijelöli feladataikat. Sándor cárt arra inti, hogy folytassa a reformok művét, melyeket a század szelleme követel meg tőle. „Az ember nem lehet reformátor és zsarnok egyszerre.” Meg kell értenie a cárnak, hogy Lengyelországot nem lehet leigázni

¹² Két olasz lap (L'Italia, Gazzetta di Torino) mellett közölte a kiáltványt a londoni Glos Wolny is. A párizsi lapok elzárkóztak közlése elől. Magyar fordítására vonatkozólag lásd a 3. sz. jegyzetet.

többé. Kemény szavakkal bélyegzi meg Kossuth a poroszok eljárását, a lengyeleket pedig óvja attól, hogy Ausztriának higgyenek. Ha Ausztria valóban jó szándékkal van a lengyelek irányában, akkor adja vissza nekik Galíciát. Nagy reményekre jogosító volt az a levél, melyet Władysław Mickiewicz intézett Klapkához, felszólítva őt a magyar felkelés elindítására. Kifejezte azt a nézetét, hogy Lengyelország csakis Magyarországgal együtt vívhatja ki győzelmét.¹³ Ezt megelőzően Klapka nyilvánította ki — nem utolsósorban Garibaldi ösztönzésére — a lengyel felkelők iránti rokonszenvét. Garibaldi az első perctől kezdve ott állott a lengyel felkelők oldalán, egyetértett egy magyarországi és egy galíciai felkelőmozgalom megszervezésével, ami által számára is megkönnyebbült volna a Velence elleni hadjárat elindítása. Klapka mellett Frigyesy ezredest is a lengyel felkelés mellett animálta („les plus heureux augures en Pologne”).¹⁴ Mickiewicz már el is készítette a lengyel—magyar szövetség tervezetét.¹⁵

Kérdés volt, hogy mit szól mindehhez a lengyel Nemzeti Kormány. Azt ugyanis bizonyosra vehetjük, hogy Władysław Mickiewicz nem a lengyel Nemzeti Kormány nézeteinek adott visszhangot Klapkához és Kossuthhoz írott soraiban. Március 6-i Kossuthnak küldött levelében arra utalt, hogy a lengyelek tanultak apáik hibájából, az 1831. évi felkelés bukásából, ezért zászlajukra írták a parasztok felszabadításának és a zsidók egyenlővé tételének programját s utal arra is, hogy a felkelést fokozatosan ki akarják terjeszteni egész Lengyelország területére. A lengyelek sohasem fognak megalkudni a cári birodalommal, nem remélhetnek semmi jót Poroszországtól, ami pedig Ausztriát illeti, ezt eddigi politikájától úgy sem lehet eltéríteni; sorsa a biztos pusztulás.¹⁶ Ez a hang azoknak a lengyel demokratáknak a véleményét tükrözi, akik a magyarokban természetes szövetségest láttak és Ausztriával kapcsolatban nem tápláltak illúziókat. Sajnos, e demokratikus forradalmi erők nem tudtak fölébe kerekedni a konzervatív vezetésnek, mely már a felkelés első időszakában erősen irányító szerephez jutott. A januári felkelés vezetésében eleinte majdnem kizárólag a nemesség, a nagypolgárság és a főnemesség képviselői jutottak szóhoz, s ebből fakadt a forradalmi mozgalom minden gyengesége. Belpolitikailag a népi tömegektől való húzódozás jellemezte a felkelés vezetőit, külpolitikailag az Angliától és Franciaországtól való függés hatotta át a felkelés diplomáciáját. Emellett hiányzott a szervezettség és minden határozottság.

Kossuth meg sem várta az illetékes lengyel körök további lépéseit, munkatársaival együtt lázas tevékenységbe fogott. Lubomirski útján tudomására adta a lengyel forradalmi kormánynak, hogy a felkelés céljaira felajánlja azt a 20 ezer darab puskát a hozzávaló lőszerrel együtt, melyet 1859-ben, az olasz—osztrák háború kezdetén III. Napoleon küldött Moldvába azzal a rendeltetéssel, hogy a magyarok és románok Ausztria ellen használják fel.

¹³ W. Mickiewicz — Klapka 1863. márc. 2. OL Kossuth turini iratai 2882/a.

¹⁴ Garibaldi—Frigyesy 1863. márc. 10. A Román Akadémia Könyvtára (Ak. Rom.) București. Cuza-iratok 4864. 75. fol. *M. Emerit*: Les complots polonais et hongrois en Roumanie en 1863—64. Revue historique du Sud-Est Européen XI—XII. 236. l.

¹⁵ W. Mickiewicz—Klapka 1863. márc. 16. OL Kossuth turini iratai 3889/a. *Lengyel Tamás*: Klapka György emlékiratai és emigrációs működése. Bpest. 1936. 55. l.

¹⁶ W. Mickiewicz—Kossuth 1863. márc. 6. OL Kossuth turini iratai 3885/a. KÖM V. 407—408. l.

Annak idején a fegyvereket a turini kormány szállíttatta oda, de Cuza fejedelem nyomban lefoglaltatta. Mivel azóta sem a francia császár, sem a turini kormány nem intézkedett a fegyverek felől, Kossuth — Klapkával, az 1859. évi magyar—román szövetség létrehozójával egyetértve — most a lengyel felkelés céljaira ajánlja fel.

A magyar—lengyel együttműködést kész ténynek tekintve, a magyar emigráció feje Vidacs Józsefen, Galacban élő bizalmi emberén át emlékiratot küldött Magyarországra, melyben ajánlja, hogy a függetlenségi érzelműek alakítsanak titkos forradalmi kormányt és lengyel mintára titkos forradalmi bizottságokat.¹⁷

Lázás készülődések közepette érték Kossuthot az első csalódások, mégpedig arról az oldalról, ahonnan legkevésbé várta — a lengyelek részéről. Az ugyanis nem hatott rá meglepetésként, hogy az olasz kormány fenntartással fogadta sürgető javaslatait, hiszen Cavour ideje már elmúlt, és azok a merész kockázatok, melyek az olasz egység nagy harcosságának politikáját jellemezték, idegenek voltak a Cavourt követő miniszterelnököktől. A piemonti kormány nem mert tovább lépni a korábban megkezdett úton. Nyilvánvaló volt, hogy Turinban közelebbi tájékozódást akarnak szerezni a lengyel ügy nemzetközi következményeiről, de félték Garibaldi valamilyen meglepetésszerű gyors akciójától is, mint amilyenre 1862-ben, a Rattazzi-kormány idején már egyszer sor került. Akkor Cialdini csapatai Aspromontenál feltartóztatták a Róma felé masírozó garibaldistákat és ezzel Róma, Velence kérdése továbbra is megoldatlan maradt. Az olasz kormány attól való félelmében, hogy Garibaldi és önkéntesei ezúttal ismét meglepetést készítenek elő, Klapkát kérte fel, segítsen lebeszélni Garibaldit egy Ausztria-ellenes támadásról. Klapka vállalkozott is arra, hogy Londonba megy Garibaldihoz, noha elvben maga is híve volt az osztrákelleses háborúnak, részt vett Garibaldi megbízottainak összejövetelén, ahol szóba kerültek egy magyar felkelés problémái is, és ismerjük április 3-i levelét Peruzzihoz, melyben ajánlja a lengyelekkel való együttműködést.¹⁸ Elvben az olasz kormány nem is utasította el a lengyel és magyar forradalmárokkal való közös akciót, ami lehetővé tette, hogy Kossuth szabadon szövögesse terveit. Az igazi meglepetés a lengyelek részéről érte.

Itt ugyanis a magyar és olasz forradalmárokkal való együttműködést távolról sem tekintették olyan természetesnek, hogy nyomban Kossuth első ajánlatára igent mondtak volna. Sőt, a felkelés vezetésének iránya inkább oda mutatott, hogy a lengyelek nem akarnak — legalábbis egyelőre — élni a nekik felajánlott segítséggel.

A felkelés irányítói — Władysław Czarторыski és a lengyel nagybirtokos osztály más jelentős képviselői — a lengyel fegyverek sikerét mindenekelőtt a francia és az osztrák katonai intervenciótól remélték; emellett számításba vették az angol flotta esetleges fellépését is. Úgy számították, hogy ha III. Napoleon kormánya és Bécs együttesen a lengyelek mellé állnak, akkor sor kerülhet egy Oroszország-ellenes háborúra, melyben az erőviszonyok a krími háború erőviszonyaihoz hasonlóan alakulnának, vagyis a szövetségesek túlereje legyűri a cári birodalmat. Amennyiben azonban fegyveres összecsapásra nem kerülhetett sor, a lengyel arisztokráta vezetők beérték volna a diplomáciai

¹⁷ Kossuth—Vidacs 1863. márc. 14. OL Kossuth turini iratai 3888/a. Kiadatlan.

¹⁸ Klapka—Garibaldi 1863. ápr. 23. OL Kossuth turini iratai 3900 és 3907. *Lengyel Tamás*: i. m. 56. l.

intervencióval is abban bizakodva, hogy ez mindenkor könnyen átmehet fegyveres harcba.¹⁹ Nemigen lehet vitatkozni arról, hogy III. Napoleon valóban táplált bizonyos rokonszenvet a lengyelek irányában, volt idő, amikor az önálló Lengyelországot az európai egyensúly részének tartotta, de ez az önálló állam az ő elképzeléseiben sohasem lépi túl az I. Napoleon idejében fennállott Varsói Hercegség határait; mint ahogy lengyelbarát megnyilatkozásai sem mennek túl egy bizonyos szívélyesség határán, s messzemenően távol állanak a merész politikai tervektől. Gátat vetett lengyelbarát politikájának pusztán a forradalmi háborúktól való rettegése is, márpedig a lengyel függetlenségi harcot ilyen forradalmi háborúnak tekintette. Más kérdés, hogy a januári felkelés kitörése után a Bonaparte-legenda ismét erőre kap a lengyelek között és maga III. Napoleon sem oszlatja szét ezt megtévesztően radikális, harcias nyilatkozataival. A francia kormány — akárcsak az angol és az osztrák is — 1863 márciusában kitartásra buzdítja a hozzá segítségért forduló Czartoryskit, a Nemzeti Kormány főügyvivőjét, aki a közvetítés feladatát látta el III. Napoleon, London és a felkelés kormánya között — de mi volt az értelme ennek a biztatásnak? Csak annyi, hogy a nemzetközi diplomácia időt akart nyerni játékaikhoz.

A Czartoryski-irányzat továbbra is a francia és osztrák intervencióra építette terveit. Ilyen értelmű utasításokat küldött Czartoryski a felkelés helyi szervezőinek. Már február végén lelkükre kötötte a varsói és poznańi mozgalom irányítóinak, hogy ne igyekezzenek általános felkeléssé szélesíteni a dolgot, mert pusztán demonstratív taktikáról van szó. A Langiewicz-féle diktatúra célja semmi egyéb, mint hogy fenntartsa a rendet a felkelő táborban csakúgy, mint az országban. A lengyel felkelést el kell választani az európai mozgalmaktól.²⁰ Amint látjuk, Czartoryskiék gyökerében reakciós célt tűztek a felkelés elé; mialatt az európai radikális erők arra törekedtek, hogy a januári felkelés hulláma kiterjedjen a litván, fehérorosz, ukrán, galíciai és német területekre, addig a felkelés vezérkara a legnagyobb politikai vakságot tanúsította. Galíciában csírájában igyekeztek elnyomni minden forradalmi mozgulást, nehogy ezzel elriasszák az osztrák kormányt a diplomáciai intervenciótól. A Nemzeti Kormány galíciai szervei vállvetve dolgoztak a forradalmat korlátozó vagy elnyomó osztrák hatóságokkal. Különösen üldöztek minden olyan törekvést, mely a galíciai parasztokat kívánta megmozgatni. A Czartoryski-féle vezetés tehát a gyakorlatban is lemondott arról, hogy a forradalmat kiterjessze egész Lengyelországra s egyidejűleg igénybe vegye a nemzetközi forradalmi tábor segítségét. Az orosz néppel és az orosz forradalmi értelmiséggel való együttműködéstől éppúgy elzárkózott, mint ahogy végső soron visszautasította a sokszor felkínált magyar és olasz támogatást is; itt természetesen nem az olasz kormányt, hanem a radikális olasz hazafiakat értve. De megtagadták Czartoryskiék az együttműködést a felkelés megsegítésére siető francia, német s egyéb nemzetiségű önkéntesektől is.

Kossuth tehát hasztalan reménykedett abban, hogy a lengyel forradalmi vezetők fel fogják karolni a légió megalakítására irányuló javaslatait, s törekedni fognak a galíciai felkelés kirobbantásával Ausztriát kompro-

¹⁹ I. Koberdowa : Polityka Czartoryszczyzny w okresie powstania styczniowego. Warszawa. 1957. 94. l.

²⁰ Állami lt. Krakkó, Czartoryski-iratok (Czart.) 5683 és 5689. Koberdowa : i. m. 95. és 99. l.

mittáltni. A lengyel Nemzeti Kormány sorra lemondott a népi erők részéről felkínált segítségről. Garibaldi megbízottja, Scarpa ezredes egy francia—olasz légió megalakításáról tárgyalt, de a lengyelek célzatosan állítottak akadályokat a terv elé, nem is nagyon titkolva, hogy nincs igényükre az olasz forradalmárokkal kompromittálni az intervencióra készülő nyugati hatalmakat. Ugyanígy visszatartotta a Nemzeti Kormány Mazzinit is a tényleges felépéstől.²¹ Ezek után nem csoda, ha Kossuth indítványai sem találkoztak több megértéssel.

Kossuthnak a magyar légió felállítására vonatkozó javaslata nemcsak magának a fegyveres alakulatnak a kérdésében állította nehéz helyzet elé a lengyel kormányt. A légióra irányuló konkrét kérelem nyomban felvetette a forradalmi erőkkel való együttműködés szélesebb körű kérdéskomplexumát. Kiderül ez a Nemzeti Kormánynak 1863. május 4-én Czartoryskihoz intézett jegyzékéből. Itt a magyar hazafiak légióalakítási javaslatáról esik szó azzal az eltéréssel, hogy a lengyelek értesülései szerint a légió eltartását a magyarok vállalják magukra és nem kéri számára sem a magyar elnevezést, sem pedig a magyar zászlót. A magyaroknak ez a látszólagos érdektelensége — jelenti ki a kormány jegyzéke — azzal magyarázható, hogy a lengyel felkelés kiterjesztésével és erősítésével Magyarországon forradalmat akarnak kirobbantani. A Nemzeti Kormány, mivel egyelőre nincs biztos értesülése a nagyhatalmaknak a felkelés ügyében tanúsítandó magatartásáról, a magyar ajánlatra határozatlan választ adott, egyben felhívta Czartoryskit, állapítsa meg, honnan lehet gyorsabb segítséget remélni: a konzervatív európai rendszernél vagy a túloldalon. A kormány nyitva hagyja ezt a kérdést, mindössze annyit szegsz le, hogy a felkelés — mely eleinte csak a hazai erőkre számított — a porosz—orosz egyezmény megkötése után kényszerítve van arra, hogy szövetségesek után nézzen. Czartoryskinek táviratilag kellett válaszolnia arra a kérdésre: helyesnek tartja-e a magyarokkal való egyezkedést vagy sem.²²

A magyar javaslattal egyidejűleg tárgyalta a Nemzeti Kormány a Garibaldi tudtával Menotti parancsnoksága alatt tervezett — olaszokból, franciákból és svájciakból álló — légió ügyét. Bár látszólag hálásan fogadta a külföldiek jelentkezését, feltételül szabta meg, hogy a légió elnevezés feltüntetése nélkül és lengyel zászló alatt vegyenek részt a harcokban. A kormány ezzel is kifejezésre kívánta juttatni, hogy bizalommal viseltetik az európai kabinetek iránt, óvatosan ki akar kerülni minden olyan lépést, mely a diplomáciai tárgyalásokat vagy az esetleges fegyveres intervenciót akadályozná. A lengyel arisztokrata vezetés jó előre mosakszik a forradalmi táborral folytatott tárgyalásai miatt, hangsúlyozza, hogy magukra vessenek a nyugati kormányok, ha Lengyelország az elkeseredett harcban, a ránehezedő elviselhetetlen nyomás következtében, csalódva a nyugati kormányok segítő-készségében, olyan szövetségesek felé nyújtja kezét, melyek nem olyan fukaron nyilvánítják ki együttérzésüket, mint a nagyhatalmak.

Czartoryski május 14-én kelt válasza a kormány felhívására elutasítóan hangzott. Ez nem meglepő, hiszen szervesen folyt politikai meggyőződéséből. Az Európa-szerte felsorakozó új forradalmi erőket Czartoryski nem látta,

²¹ *K. Morawski*: Polacy i sprawa polska w dziejach Italii w latach 1830—1866. Warszawa. 1937. 174. sk. I. Mazzininak az intervencióról való lebeszélésére a Nemzeti Kormány Ruprechtet küldte Londonba. *Koberdowa*: i. m. 168. l.

²² Polska działalność dyplomatyczna w 1863—1864 r. Zbiór dokumentów pod red. A. Lewaka. Warszawa. 1937. I. 111—113. l.

ellenben hitt a nagyhatalmak segítő szándékában. Mindenekelőtt egy osztrák—angol szövetség létrejöttében bizakodott és természetesen rendületlenül bízott a francia intervencióban is. A lengyel felkelést illetően kímélni szeretne volna a nemzeti erőket, nehogy a francia csapatok bevonulásakor egy kimerült ország fogadja a segítőket, mely ily módon teljesen ki volna szolgáltatva az idegen politikának. Czartoryski gyakori vendége volt a Tuileriáknak és Compiègne-nak, s a császár környezete teljesen megtévesztette. Ellene volt az olasz igényeknek és nem bízott az európai forradalmi tábor erejében. A Nemzeti Kormányhoz intézett levelében a magyar légióról szólva azt írta, hogy „nem az erő jönne itt segítségünkre, hanem a gyengeség kapaszkodnék belénk, az erősebbekbe (ismétlem: helyzetünk egész kegyetlensége ellenére is aránytalanul erősebbek vagyunk), hogy kizsákmányoljon bennünket”. E felfogás kialakulásához nyilván hozzájárult Czartoryskinak május 10-én Párizsban III. Napoleon császárral folytatott beszélgetése is, mely alkalommal a császár nem elég komolyként jellemezte a magyar javaslatot. III. Napoleon feltette a kérdést: hol szervezkednének a magyarok? Talán Galíciában? Ezt Ausztria nem tűrné el. De Magyarország területén még kevésbé sikerülne ez a szervezkedés. Helytelen lenne Ausztriát elfordítani a lengyel ügytől, mivel Ausztria lassan, de biztosan halad. A magyarok kiváló katonák, s ha ki akarják nyilvánítani rokonszenvüket a lengyelek iránt, harcoljanak egyesével, szétszórtan a lengyel sorokban. A császár szemében a lengyel kérdés egymagában is elég nehéz ügy, mi értelme volna egy még nehezebbel összefüggésbe hozni? Napoleonnak ezek a szavai mély hatást gyakoroltak nemcsak Czartoryskira, de a Nemzeti Kormányra is, és minden bizonnyal döntő szerepük volt abban, hogy a lengyel felkelés irányítói mind a tervbe vett olasz, mind pedig a magyar légióval kapcsolatban kikötötték, hogy nem lehet szó külön zászlóról, az országba érkező külföldiek csak mint önkéntesek vehetnek részt elszórtan a lengyel katonaság soraiban.²³

A lengyel Nemzeti Kormány május 17-én köszönetét fejezte ki Kossuthnak a felajánlott fegyverekért, írásbeli meghatalmazást kért, hogy azokat Cuza fejedelemtől átvehesse, a légióra vonatkozólag azonban kitérő választ adott. A lengyelek ez idő szerint nem élhetnek a nemes ajánlattal, mivel az ország saját felkelő erejének szervezése a kormány egész figyelmét igénybe veszi.²⁴

A magyar légió ügye ezzel korántsem merült feledésbe; Kossuth gondoskodott róla, hogy a lengyel Nemzeti Kormány ne tehesse egyszerűen túl magát rajta. Több alkalommal is kifejtette javaslatait a lengyelekhez küldött leveleiben. Minden esetben kikötötte, hogy a légió csak magyar zászló alatt és magyar parancsnok vezetésével vehet részt a harcokban. Ebben a kérdésben Kossuth — az olasz—osztrák háború időszakának sok keserű csalódásával maga mögött — nem alkudhatott. Csakhogy a kormány intenciói ezzel mereven ellenkeztek. Czartoryski, kinek elsősorban volt szava e kérdésekben, július 14-én a Nemzeti Kormányhoz küldött levelében ellenzi a magyar és olasz segítés eszméjét, utalva arra, hogy az európai forradalmi pártoknak nincsenek szervezeteik, ezért „kétségbeesett kísérlet” lenne rájuk számítani.²

²³ W. Czartoryski a Nemzeti Kormánynak Párizs 1863. máj. 14. Działalność dyplomatyczna I. 263. l.

²⁴ ÖL Kossuth turini iratai 3917/a. KÖM V. 434—435. l.

²⁵ W. Czartoryski a Nemzeti Kormánynak 1863. júl. 14. Czart/5737. Działalność dyplomatyczna. I. 295. l.

Időközben azonban a nyugati hatalmaknak a lengyel kérdésben tanúsított álláspontja kezdett olyan irányba változni, hogy a Nemzeti Kormány illúziói lassacskán foszladozóban voltak. A nagyhatalmak egymás közti bonyolult viszonyából folyó hosszas alkudozások eredményeként bekövetkezett a diplomáciai intervenció a lengyel felkelés ügyében. Az áprilisban Pétervárra küldött angol, francia és osztrák jegyzékek azonban egyáltalán nem mutattak a nyugati hatalmak háborús szándékaira, pusztán demonstratív jellegűek voltak. Semmiféle konkrét követelést nem tartalmaztak. Felhívták a figyelmet az európai békét fenyegető veszélyre abban az esetben, ha a lengyel felkelés elhúzódik, kifejezték azt a reményt, hogy a cár maga is belátja, miszerint olyan feltételeket kell teremteni Lengyelországban, melyek ott biztosítják a tartós nyugalmat. (A három jegyzék közül mindössze az angol utalt az 1815. bécsi egyezményből folyó kötelezettségek betartásának szükségére.) Az intervenciónak ez a formája igen élénken tanúszkodott a nyugati hatalmak egymás közti ellentéteiről és gyengeségéről. A jegyzékek megválaszolója semmi fejtörést nem okozott Gorcsakovnak; a cári kormány már április 26-án ügyes, körültekintő választ adott a nyugtalarakodó kormányoknak. Felhívta figyelmüket arra, hogy Lengyelország Európa valamennyi forradalmárát egy táborba egyesíti, ezek a lengyel felkelést a maguk ügyének tekintik, tehát a rend valamennyi barátjának érdekében áll, hogy segítse az oroszokat e kérdés rendezésében. Ez az udvarias, de lényegében elutasító válasz zavarba hozta a nyugati diplomáciát. Úgy látszott, hogy a cári kormány hajlandó tárgyalni a lengyel kérdéssel. III. Napoleon megpendítette kedvenc eszméjét, az európai konferencia összehívását, de arról már szó sem lehetett, hogy a császár fegyveres intervencióra szánja rá magát. Április 18-án kijelentette Czartoryskinak, hogy a most kiömlő vér cél és haszon nélkül való volna. Palmerstonék talán ekkor még hittek abban, hogy Napoleon kész kardot rántani a lengyelek mellett, de a valóságban ez a szándék már nem állott fenn. Egyébként az angol külpolitika mindennél fontosabbnak tartotta a felkelés mielőbbi megegyezéssel lezárását. Kikötése csak annyi volt, hogy a fegyverszünetnél ismerjék el Lengyelországot harcoló félként. Júniusban, a diplomáciai tárgyalások csúcspontján, még fel-felmerül a diplomáciai jelentésekben a háborús veszély gondolata, de júliusra a diplomáciai vihar teljesen elmúlt.

A nagyfokú kiábrándulás vezette a lengyel felkelés vezetőit oda, hogy visszatérjenek a magyar légió gondolatához. Július 26-án a kormány úgy nyilatkozott, hogy bár különös óvatossággal viseltetik Ausztria irányában, nem látszik valószínűtlennek, hogy amennyiben ez továbbra is ellenséges magatartást („przy prawdziwie już nieprzyjaznym postępowaniu”) fog tanúsítani mind a belső ügyekben, mind pedig az eredménytelen diplomáciai tárgyalásokban, „akkor szinte lehetetlenné válik a magyarokkal való közelebbi kapcsolatok mellőzése”.²⁶

A lengyel külpolitika tehát változatlanul tekintettel volt Ausztriára, aminek más magyarázatát nem adhatjuk, mint hogy számított ennek előbb-utóbb bekövetkező közbelépésére. Az osztrák kormány, mint a galíciai példán láttuk, a manőverezés fogásait gyakorolta. Bécs nem követte a porosz példát, nem lépett a cárral való szoros szövetség útjára, jöllehet most alkalma nyíltott rá, hogy a krími háború idején tanúsított hálátlanságát jóvátegye és erős

²⁶ Działalność dyplomatyczna I. 155. l.

szövetségest szerezzen magának II. Sándor cárban. Az osztrák kormányt azonban a cár melletti színvallástól visszatartotta a Monarchia belső viszonyainak rendezetlensége, különösen a magyarországi, a galíciai és az olaszországi nagyarányú megmozdulás lehetősége. Ha Ausztria a nyugati szövetséget elhagyva a cárizmus karjaiban köt ki, ez maga után vonhatja a függetlenségi mozgalmak elsöprő lendületét s nem volt-e féltő, hogy a forradalom csak a Monarchia bukásánál állapodik meg? De sok körülmény volt, mely visszatartotta Ausztriát a III. Napoleonnal való szövetségtől is. Franciaországban az Alvensleben-féle egyezmény — mely szoros kapcsolatba fűzte Poroszországot a cárizmussal — érthetően rossz visszhangot váltott ki. 1863 koratavaszán hirtelen megromlott a francia—porosz viszony, Talleyrand február 13-án óva intette Bismarckot az orosz szövetségtől s utalt arra, hogy ha ez létrejön, Franciaország is levonja a megfelelő következtetéseket és az „erősebben hangsúlyozott szavakra” tér át, mire Bismarck azzal fenyegette meg, hogy akkor feltámasztja a Szent Szövetséget, mely nyomban élte kél, ha a lengyel felkelést nem képesek idejekorán elnyomni.²⁷ III. Napoleon erélyes fellépése azt a gyarút ébresztette, hogy a császár fel akarja használni a lengyelek felkelését Poroszországgal szemben a rajrai területek megszerzésére. Ausztria, mely a német szövetségben vezető szerepről álmodott, ilyen feltételek mellett természetesen nem vállalta a szövetséget III. Napoleonnal. De a franciákkal való szövetség teljes elutasítása is lehetetlenné vált, mert ez viszont a francia—orosz közlekedést siettethette volna, ami végső soron oda vezethetett, hogy Ausztria kárára oldják meg a vitás európai kérdéseket. Ebben a kényes helyzetben a bécsi külpolitika irányítója, Rechberg számára nem maradt más megoldás, mint az Ausztria gyakorlatában már megszokott kétszínű magatartás: mást mutatni Nyugat és mást Kelet felé. Ez a magatartás hivatalosan a semlegesség elvezését viselte, lényege pedig az, hogy a bécsi kormány titokban együttműködött a cárral, nem interveniált Berlinben a lengyelek oldalán, nem gyengítette a kapcsolatot a franciákkal, de elhúzta a francia és angol szövetségre irányuló tárgyalásokat, ami nagyon megfelelt az angol kormánynak is, melynek érdeke volt és amely hozzá is járult ahhoz, hogy a francia—osztrák szövetség ne kerüljön tető alá. Rechberg állandóan az angol külpolitikán tartotta szemét, remélte, hogy az angolok sem fogják magukat a végsőkéig exponálni a lengyelek mellett, ezzel ellensúlyozzák a francia külpolitika heveségeit s megkönnyítik Bécs helyzetét. Ebben nem is csalódott. A lengyel forradalom veszélye hidat teremtett Bécs és Berlin között, és egy időre háttérbe szorította az osztrák—porosz rivalizálást is. Az osztrák kormány megértéssel fogadta azt a kezdeményezést, melynek forrása Bismarck volt s amely nem állt meg az érdekek kölcsönösségének felismerésénél, hanem Bismarck részéről katonai szövetség tervében nyilvánult meg. „Felajánlunk Ö. ökre szuronyt szurorért, pl. Galícia garantálását Poznan garantálásáért”, üzenté Bismarck Bécsbe, ahol a tervet érthetően nagy örömmel fogadták.²⁸ Arról volt szó, hogy amennyiben a cár kivonná csapatait a Kongresszusi Királyság területéről, a porosz és osztrák sereg törjön be a Királyságba, tiporja el együttes erővel a lengyelek felkelését. Rechberg június 4-én elismerte, hogy a két hatalom érdekei teljesen azonosak, az egyik Galiciát, a másik Poznant kívánja megtartani, Ausztria csak a béke

²⁷ Talleyrand—Drouyn de Lhuys 1863. febr. 17. *R. Ibbeken*: Die auswärtige Politik Preußens 1858—1871. III. 197. sz.

²⁸ *Feldman*: i. m. 208. l.

megőrzése végett csatlakozik a nyugati hatalmakhoz, de nem kér Oroszországtól semmi olyant a lengyelek irányában, amit az ne teljesíthetne.

Ausztriának ezt a „semlegességét” tartotta tiszteletben a lengyel felkelés vezérkara, s ezzel a felfogással szemben Kossuth joggal mutatott rá június 12-i Acquiban kelt levelében, hogy a lengyel függetlenség ezen az úton el nem érhető.²⁹ Kossuth a lengyel felkelés sikerének kulcskérdését Ausztria „semlegességének” leleplezésében és Ausztriának féltve őrzött helyzetéből való kimozdításában látta. Ausztria még akkor is komoly akadályja volna a lengyel függetlenség elnyerésének, ha a lengyel felkelő sereg már komoly győzelmekkel dicsekedhetnék, ami nyilván nem áll fenn. Gerilla-háborúval az orosz hatalmat széthúzni nem lehet, a lengyelek harcának kilátásai a tél közeledtével csökkennek, a diplomáciai tárgyalások eredményességének útját állja Ausztria részvétele ezekben a tárgyalásokban. „Miként lehetséges arról csak álmodni is, hogy Lengyelország függetlensége kerülhet ki oly diplomáciai tárgyalásokból, melyekben Ausztria, a Lengyelországon megosztott rablók egyike, résztveszen? Hiszen mindazon jegyzékek közt, melyeket a különféle hatalmak Oroszországhoz intéztek, nincs egy sem, de csak egyetlen egy sem, amely Lengyelország függetlenségének helyreállítását csak említeni is merte volna”, figyelmeztette Kossuth a lengyel kormányt. Kossuth arra is rámutatott, mi volna a biztosítéka annak, hogy Ausztria valóban jó szándékkal kész segíteni a lengyeleken. Galícia! A lengyel kormány azonban erről még csak nem is álmodhatik anélkül, hogy be ne vonná Galiciát és Krakkót a felkelésbe. Lengyelország — Kossuth helyes meglátása szerint — csak úgy nyerheti el függetlenségét, ha nem lokalizálja a felkelést, hanem kiterjeszti, ha nem ad semmit az európai diplomácia közbenjárására, hanem a galíciai mozgalom felszításával a kérdést európai magaslatra emeli. Ha azután fegyveres intervencióra kerülne sor a nyugati hatalmak részéről, akkor sem közömbös, hogy milyen területen folyik a harc. Ha maguk a lengyelek mondanak le Galícia és Poznan visszaszerzéséről, akkor erre a területre semmiféle intervenció sereg sem fog behatolni, már pedig e területeknek a megszállók kezében hagyása egyenlő a lengyel felkelés teljes kudarcával. „Tehát akármilyen történjék is, ha Ausztriának megengedtetik a semlegest játszanía, a lengyel forradalomnak legjobb esetben sem lehet más kilátása, mint némely adminisztratív engedmények kicsikarása az oroszoktól.” Ehhez az okfejtéshez csak annyit lehet hozzátenni, hogy a lengyel felkelő kormánynak, ha komoly sikert akart elérni, ki kellett terjesztenie a forradalmat Galicián és Poznanon túl a keleti területekre is, ahol találkozhatott volna a széles népi tömegek elégedetlenségével. Kossuth programjában van egy bizonyos minimalizmus Galiciát illetően, mivel nem vette figyelembe a szövetségesként számba jöhető porosz erőket és helytelenítette a felkelések Poznan felé való kiterjesztését. Bizonyos, hogy a lengyelek itt szembe találták volna magukat az egyesült orosz-osztrák erőkkel, de a háború kiterjesztésének és az esetleges nyugati intervenciónak elősegítésére nem lett volna céltalan ez az akció. Persze, Kossuth szeme előtt elsősorban a Galiciával kapcsolatos Monarchiabeli mozgalmak lebegtek s ez szabta meg terveinek jellegét. Ausztria kimozdítását a semlegesség kényelmes állásából egy magyar zászló alatt küzdő légiónal kívánta elérni, s ez utóbbi mellett hasonló rendeltetése lenne az olasz légiónak.

²⁹ Kossuth a Nemzeti Kormánynak, Acqui 1863. jún. 12. OL Kossuth turini iratai 3934/b. KÖM V. 435—448. l.

Úgy látszott, hogy a Nemzeti Kormány elfogadja Kossuthnak a légióra vonatkozó terveit, nem titkolva persze bizonyos aggodalmakat, melyek azonban nem akadályozták meg Kossuthot abban, hogy kiáltvánnyal forduljon a Galíciában állomásozó magyar katonákhoz. Készen állott arra, hogy a lengyel kiküldöttel a gyakorlati megvalósításról tárgyaljon. A magyar zászló továbbra is a légió megalakulásának sine qua nonjaként szerepelt Kossuth terveiben. Hangsúlyozni kell ezt, mivel ugyanabban az időben az emigráció egyes tagjai — mint a Nemzeti Kormány levelezéséből kiderül — Kossuthtól eltérő utakon próbáltak haladni és felajánlották a lengyeleknek a magyar légiót azzal az engedménnyel, hogy ez lengyel zászló alatt harcoljon. A Nemzeti Kormány ezekkel az ajánlatokkal szemben éppolyan fenntartásokkal viseltetett, mint általában a külföldi segítség dolgában. Nemcsak az elől tért ki, hogy végre tető alá hozzák a légió ügyét, hanem fájdalmasan reagált azokra a hírekre is, melyek a lengyelek megsegítésére hivatott külföldi szervezkedésekről számoltak be. Amikor tudomására jutott, hogy Türr tábornok Bukarestben — állítólag Cuzával egyetértve, sőt az ottani orosz főkonzul irányításával — betörést készít elő Galíciába, hogy ilyen úton megmozgassa Magyarországot s ezzel Ausztriát nyílt színvallásra kényszerítse, nyomban utasította Czartoryskit, hogy Ordegával egyetértésben hiúsítsa meg a tervezett betörést, mely csak újabb bonyodalmakat idézhetne elő. Az akció elfojtására akarta ösztönözni a lengyel kormány Kossuthot és Klapkát is.³⁰ Az Ausztria meggyerésére és az osztrák—francia szövetség hatékonyságára irányuló lengyel illúziók még 1863 nyarán is éltek, noha a kormány nap mint nap meggyőződhetett róla, hogy a nyugati hatalmak az Oroszországhoz intézett erélytelen jegyzéken kívül semmi határozott lépésre nem képesek.

Hozzá kell mindehhez fűzni, hogy Czartoryski, aki számos alkalommal nyilatkozott a magyar—lengyel összefogásról, már csak azért sem óhajtott ennek gyakorlati megvalósulását, mivel nem bízott a magyar fegyverek erejében. Lehetetlennek vélte a magyarországi felkelést már csak a magyar hegemóniát fenyegető Monarchiabeli nemzetiségek miatt is. Szerinte a magyar uralkodó rétegek aligha szánják rá magukat, hogy minden elégedetlenségük mellett is felkeljenek Ausztria ellen, sokkal inkább megfelel nekik a legális, passzív ellenállás. Ha Kossuthéknak mégis sikerülne az országot belerántani a háborúba, a Deák-féle kiegyezési irányzattal szemben a lelkes ifjú magyar forradalmárok bizonyára alul maradnának. Czartoryski, mint ebből is kiderül, kétségtelenül hívős körülmélynézettel nézte az emigráció helyzetét, jóllehet látását nagyban befolyásolta az a körülmény, hogy mereven ragaszkodott az osztrák—francia szövetség illúziójához és a népek szabadságának ügyét csakis az uralkodó osztályok szemszögéből vizsgálta. Mint ahogy szűkebb hazájában sem volt hajlandó a népi tömegeket bekapcsolni a felkelésbe, ugyanúgy nem számolt azzal sem, hogy a nemzetközi forradalmi mozgalom vezetőinek hívó szavára ezek és ezek hajlandók fegyverre kelni a nép soraiból Kelet-Európa számos országában. Hogy milyen súllyal léphettek fel ezek a végső soron szervezetlen, népi forradalmi erők, arra egész Európa s a világ számára példát mutattak azok, akik Garibaldi seregében harcoltak, elsöpörve maguk előtt a jól kiképzett, fegyelmezett reguláris csapatokat. Amikor Czartoryski pesszimista kijelentései elhangzottak, Európa számos országában még fennállott a forradalmi helyzet, s ha a lengyel kormány maga is akarta volna, min-

³⁰ Działalność dyplomatyczna I. 122—125. l.

den bizonynyal nem lett volna lehetetlen a felkelést kiterjeszteni a Királyság határain túlra.

A lengyel Nemzeti Kormány július 14-i válaszában azzal a kikötéssel járult hozzá a magyar légió megszervezéséhez, hogy ez egyelőre csak az oroszok által megszállva tartott területeken szálljon harcha s ne lépjen Galícia területére. Csakhogy ezzel a kossuthi koncepció alapjait ingatta meg, hiszen ennek sarokköve éppen a galíciai felkelés volt. A kormány látszólagos igenlő válasza — a magyar zászlók alatt küzdő légió eszméjének elfogadása — Kossuthot abba a kényelmetlen helyzetbe hozta, hogy vagy egyoldalúan továbbra is kitart a galíciai mozgalom elindításának terve mellett, vagy lemond a lengyelekkel való együttműködésről. Ez utóbbit nem tehetette, hiszen az emigráció minden reménye a lengyelekben és az olaszokban összpontosult, így tehát tudomásul vette a galíciai felkelés elhalasztását s megbízottai útján folytatta a tárgyalásokat részben a lengyel kormánnyal, részben pedig az olaszokkal, akiktől elsősorban pénzbeli támogatást remélt. Kossuthnak a nemzetközi politika fejleményeire vonatkozó nézetei kiderülnek egy 1863. július 28-i leveléből.³¹ A francia intervencióról szóló hírek már a dolgok egy korábbi állapotát tükrözték, úgyszintén szóban forgott még a francia—osztrák szövetség várható létrejötte is. Kossuthot természetesen leginkább az érdekelte, mit tehet ilyen esetben az olasz kormány. Ausztria mellé csak Velence fejében állhatna, az orosz szövetség pedig még ennél is lehetetlenebb. Francia—osztrák—svéd—dán szövetség esetén ugyanis a cárizmus alul maradna. Az olasz politika Kossuth szerint csakis a várakozás álláspontjára helyezkedhetik: ha nem kerül sor fegyveres intervencióra vagy ha Ausztria a fegyveres harc esetén szembefordul a lengyelekkel, ha kilép a semlegesség álláspontjából, akkor nyomban ki kell robbantani a galíciai forradalmat, onnan a gerillamozgalom áttérjed Magyarországra és Olaszország is hadat üzen Bécsnek. Kossuth tehát még ekkor sem ejtette el a galíciai terveket, csak várakozó álláspontra helyezkedett. Ugyanebben az időben pedig már egy másik lehetőség is élénken foglalkoztatta: a román fejedelemségek felől tervehett betörés Magyarországra.

Az a körülmény, hogy a lengyelek nem járultak hozzá a galíciai felkelés tervéhez, károsan befolyásolta a magyar emigráció tárgyalásait az olaszokkal. Kossuth és Klapka szüntelenül összeköttetésben állottak a felelős olasz politikusokkal. Ez utóbbiak magatartása erősen megoszlott. A kormány és a mérsékelték pártja igen óvatosan tekintett a lengyel felkelés alakulására, készen állott arra, hogy fellépését a francia és angol érdekekhez igazítsa. A másik párt: az akciópárt („il partito d'azione”) azonnali tetteket követelt a kormánytól, úgy látta, hogy a lengyelek felkelése nem hagyhatja közömbös semlegességben Ausztriát, éppen ezért legokosabb nyomban megindítani a hadműveleteket a Mincionál, kirobbantani a forradalmat Velencében és Magyarországon. E párt tagjai önkénteseket verbuváltak, fegyverraktárakat rendeztek be az osztrák—olasz határon, 1863 májusában Garibaldi fia, Menotti Keletre indult, hogy ott Wysocki tábornokkal együtt önkéntes csapatokat szervezzon. Az akciópárt indította meg a turini parlament lengyel-vitáját is, melyen résztvett Minghetti miniszterelnök és Visconti-Venosta külügyminiszter is. A kormány szónokai nem fukarkodtak elismerő szavakkal, elhatározták,

³¹ Kossuth egy bizalmi emberének 1863. júl. 28. OL Kossuth turini iratai 3945/b. Kiadatlan.

hogy petícióval fordulnak a külügyminisztériumhoz a lengyelek érdekében, meg lévén győződve arról, hogy „a király és a kormány Lengyelország érdekében egyetlen olyan lépést sem mulaszt el, mely megfelelőnek és hatásosnak látszik”. Ferrari azonban, az akciópárt tagja azt követelte, hogy a parlament nyilvánítsa szentnek a lengyel ügyet, forradalmasítsák Velencét. Mordini követelte, hogy valljanak színt a független s egységes Lengyelország mellett, Crispi pedig azt kérte, hogy dokumentálják Olaszország szolidaritását Lengyelországgal s minden elnyomott néppel. Ricciardi azt indítványozta, hogy szakítsák meg a diplomáciai kapcsolatot Oroszországgal és Franciaországgal, lépjenek szövetségre a népekkel és a forradalommal.³² E mazziniánus parlamenti baloldal imponáló radikalizmusról tett tanúbizonyságot, de nem változtatta meg a kormány óvatos magatartását. Az Ausztria-ellenes fellépés természetesen nem volt idegen gondolat a kormány számára, hiszen Velence megszerzése egyaránt foglalkoztatta Garibaldit, Mazzinit, a királyt és a kormány tagjait, de bénítóan hatott a francia külpolitikától való függés. Az Ausztria-ellenes fellépésnek többek között maguk a lengyelek is akadályai voltak azzal, hogy folytonosan bíztak Ausztriában és elleneztek a galíciai forradalmat.

A nyugati hatalmak intervenciójában Olaszországnak csak jelentéktelen, másodrendű szerep jutott. Míg Anglia, Franciaország és Ausztria a cári kormányhoz küldött jegyzékükben az 1815. évi bécsi egyezmény alapjaira helyezkedtek, Olaszország ettől kénytelen volt eltekinteni, mivel az olasz államnak már pusztá megléte is szembenállott a bécsi kongresszus határozataival; ennek a kongresszusnak a cári kormányt a lengyelek irányában kötelező pontjára téhát az olaszok aligha figyelmeztethették a cárt. A turini kormány jegyzékében az emberiség és nemzetiség elveire hivatkozott, mire Goresakov azt válaszolta, hogy Oroszország más elveken épül fel, mint Olaszország s ironikusan utalt Olaszországnak az európai forradalmakban betöltött szerepére. Mire Visconti-Venosta 1863. május 12-i jegyzékében azt írta, hogy éppen a forradalmi tapasztalatok tanították meg Olaszországot arra, hogy egy nép lázongását csakis igazságos szükségleteinek s igényeinek kielégítésével lehet eltüntetni. Civilizált államok között, tette hozzá, nincs nézeteltérés ate tekintetben, hogy a népeket kormányaikkal egyesíteni csakis erkölcsi kötelekkel s nem erőszak útján lehet.³³ Ezt az erkölcsi kioktatást az orosz kormány könnyedén visszaverte.

A magyar—olasz akciók összhangba hozatala érdekében Kossuth egyenesen az olasz királyhoz fordult, aki Minghetti miniszterelnököt bízta meg, hogy távollétében megbeszélje a magyar emigráció fejével az együttműködés elvi feltételeit. E megbeszélés során Kossuth visszatért a Cavourral fennállott szövetséghez s feltette a kérdést, hajlandó-e a kormány a Cavour idejében megszabott alapot elfogadni, akar-e Kossuthal konspirálni és ha igen, milyen forradalmi eszközöket kíván alkalmazni. Minghetti válasza a kormány és az uralkodó teljes elszántságáról tanúskodott, de mindjárt hozzátette, hogy csakis az olasz kormánnyal való egyetértésben kerülhet sor Magyarországon forradalmi intézkedésekre; egyéni akciókkal a kormány nem vállal közös-
séget. E beszélgetés még június elején folyt le, amikor is az európai diplomácia

³² A. Lewak : *Włoskie stronnictwo ruchu wobec powstania styczniowego*. *Kwartalnik Historyczny* XXXVII (1923). évf. 3—4. füzet 360. l.

³³ „Le Gouvernement Italien, Rome et la Pologne” (Olasz zöldkönyv). Párizs. 1863.

tele volt háborús hírekkel és sokan biztosra vették III. Napoleon küszöbön álló háborúját az oroszok ellen. Kossuth is számított erre s kifejtette Minghetinek, miszerint a francia császár háború esetén nem nélkülözheti az olasz segítséget, aminek fejében a turini kormány feltételeket szabhat a franciáknak. Az első feltétel Kossuth szerint: Lengyelország visszaállítása az 1772. évi felosztás előtti állapotába. Érvként szolgáljon a III. Napoleon tudatában is oly nagy helyet elfoglaló „nemzetiségi elv”, ami egyébként az olasz állami egyesülésnek is az alapja. Ezzel szemben Kossuth szerint Olaszország nem nyújthat fegyveres segítséget Franciaországnak az esetben, ha a háború végeztével Lengyelország kérdését az orosz fennhatóság megtartásával, adminisztratív javítgatásokkal kívánják elintézni, ami egyet jelentene az ország felosztásának újból való megerősítésével. Ezzel szorosan összefügg Galícia és Krakkó kérdése, természetesen ezek sem maradhatnak meg osztrák kézben. Kossuth bízott abban, hogy a francia kormányban bekövetkezett változások — a külügyi tárcát az osztrákbarát, reakciós Drouyn de Lhuystól Thouvenel vette át — megteremtik az olasz kívánságok teljesítéséhez szükséges alapot.³⁴

A lengyel folkelés megsegítését és a magyar függetlenség forradalmi úton való visszaszerzését célzó tervek, mint látjuk, végső soron III. Napoleon elhatározásától függtek. Vajon lesz-e elég elszántság és határozottság ebben a külpolitikai aspirációit gondosan titkoló, terveit egyik napról a másikra változtatgató, megbízhatatlan emberben, hogy a lengyel kérdésben végre a cselekvés terére lépjen? Küzdelmes pályája során annyit Kossuth is megtanult, hogy biztosan számítani a Tuileriák urára nem lehet, hiszen III. Napoleon egyszer már cserbenhagyta az olaszokat, leépítette a magyar és lengyel emigrációhoz fűződő kapcsolatait és az európai forradalmi mozgalmat mindenkor alárendelte a saját érdekeinek. A történelem furcsa ironiája, hogy a nemzetközi forradalmi erők egy jó része mindennek ellenére kénytelen volt számításba venni a francia császárt mint szövetségest. Kossuth az adott viszonyok között jól felismerte, hogy a napoleoni politika — ha ugyan van ilyen, ő ebben is kételkedett! — tengelye az osztrák semlegesség biztosítása, mivel háború esetén Ausztriára, mint szövetségesre egyre kevésbé számíthatott; ezt az osztrák diplomáciai manőverezés eléggé megmutatta. Ausztria semmi körülmények között sem fog fegyvert a lengyelek ügyében. A francia külpolitika megalkuvása Kossuthot arra készíteti, hogy keserű szavakkal törjön pálcát a császár felett: „Amióta Napoleon, kinek dinasztíája a lengyeleknek annyi hálával tartozik, azon gazságot vagy ostobaságot követte el, hogy a lengyel kérdésben az osztrák álláspontjához alkalmazkodik, alig hagyott fel maga előtt más alternatívát, mint vagy elhagyni a szegény lengyeleket vagy ügyüket oly nyomorult koncessziók színvonalára süllyeszteni, melyek egyetlenegy hazafi vércsepp feláldozására sem méltók. Az a ma még hatalmas látszatú ember jobbra is, balra is hajlongva, úgy látszik nekem, veszteni kezdi kengyelét s én hajlandóbb vagyok azt hinni, hogy a lengyelek hálátlan elhagyása leszen az ütközés köve, melyre a Napoleonidák eventuális bukása is, éppúgy, mint az első, végelemzésben vissza lesz vezethető; mintsem azt, hogy mellettük komolyan kardot húz.”³⁵ A diplomáciai viharok, háborús hírek elmúltával

³⁴ Kossuth—Nemeskéri Kiss Miklós 1863. jún. 7. KÖM V. 450—457. l. és Hadtörténeti Közlemények 1958. 3—4. sz. 255—259. l.

³⁵ Kossuth—Vukovics (kelet nélkül) KÖM V. 422—423. l.

Kossuth már nem bízott III. Napoleon erélyes közbelépésében, de nem sok alapjuk volt azoknak a bizakodásoknak sem, melyek az új külügyminiszter, Thouvenel személyéhez fűződtek. Kossuth az emigrációs évek kezdetén mély-séges bizalmatlansággal viseltetett a despotikus módszerekkel dolgozó francia császárral szemben, úgy érezte azonban, hogy hazája érdeke megkívánja a despotával való szövetkezést. Nem remélte, hogy III. Napoleon — december 2-ának embere! — idővel liberális kormányzásra tér át, tudta, hogy a diktatúrával, államcsinnyel fellépő hatalom nem tagadhatja meg önmaga legmélyebb természetét, de a vele való együttműködést indokolta, hogy Napoleonnak érdekében állott — vagy legalább is úgy hitte: érdekében áll — az egységes, erős Olaszország megteremtése, mely szövetséget ígért Ausztriával szemben, indokolta továbbá az is, hogy a császár a kis népek felszabadításának program-ját írta zászlajára az „Idées napoléoniennes”-ben és, mint a román fejedelemségek támogatása mutatta, részlegesen rá is lépett erre az útra. A krími háborúban kiemelkedő szerepet játszott a francia haderő, s ha a párizsi kongresszus (1856) óta közeledés jött is létre Párizs és Pétervár között, a III. Napoleon iránti illúziókat nagyra növesztette Cavour és Napoleon összjátéka, aminek megdöbbenő véget vetett a villafrancai béke. Kossuthnak a francia császárba vetett hite akkor dőlt meg első ízben; ezután már csak fenntartásokkal beszélt a francia császár terveiről, politikájáról. „Én Villafranca óta megszüntem reményleni, hogy ő (Napoleon) hazánk felszabadítására nekünk segédkezet nyújt. Beszélhet szimpatiáról, beszél is, de én világosan látom, hogy hazánk ügye mint cél nem foglal helyet terveiben; ő minket csak azon esetre venne fel számításba, ha háborúra határozná magát az osztrák ellen, ami, ha csak akarata ellenére bele nem kényszerítik az események, nemcsak nincs szándokában, de sőt (végeredményben, azt hiszem, saját veszére) egy idő óta olyan osztrák mánia szállotta meg, hogy Ausztria iránti kíméletből még a lengyel kérdésben sem meri azon állást elfoglalni, melyre Franciaország érdeke és pártkülönbség nélküli kívánsága által reá nézve egyenesen becsületi kötelességének is lehet mondani, hanem szégyenletes meghunyászkodással hordozza nyakában az őt tehetetlenségre kárhóztató osztrák koloncot. Aztán csak meg is gondolni, míg a szegény lengyelek segítségére, kiknek annyi hálával tartozik, egy fillére, egy fegyvere, egy tölténye, egy katonája sincs, Mexikóban patakokban pazarolja a francia vért s két kézzel szórja a francia milliókat azon örült számítással, hogy kedves Habsburgjainak egy császári koronával kedveskedhessék! Örültség, valóságos örültség, melyről még csak azt sem lehet mondani, hogy „módszer” van benne mint a Hamletében, ebben még csak az sincs.”³⁶

Hogyan lehetett hát ilyen körülmények között mégis remélni valamit a Tuileriák rejtélyes emberétől? Kossuth erre is megadta a választ: „Korunk gyalázatára a mi vén Európánk még mindig azon helyzetben van, hogy háború s béke felett egy-egy koronás halandó nagyravágási kalkulusai, pillanatnyi inspirációi, szeszélyei határozhatnak; ily viszonyok között nem lehetetlen, hogy holnap megtörténik, amit a logika ma képtelenségnek tart. Sokmindenféle kártya „tromf” van a franciák császárljának kezéiggyében, ha fel talál villanni agyában a bankadó szerepére hivatottság öntudata.”³⁷

³⁶ KÖM V. 428. l.

³⁷ KÖM V. 432. l.

E konjunkturális fordulatra készen Kossuth igyekezett megnyugtató állapotba hozni a légió ügyét és hirdette, hogy a galíciai felkelés kirobbantásával át kell helyezni osztrák területre a felkelés súlypontját, ami után az olasz beavatkozás már nagyon valószínű, sőt biztosra vehető. Szeretett volna ígéretet kapni az olaszoktól arra vonatkozóan, hogy amennyiben a magyarok 6—8 hétig sikerrel állják a harcot, Olaszország teljes erejével ráveti magát Ausztriára. Minghetti — aki a magyarországi forradalmi hangulatban nem túlságosan bízott, sőt a magyar emigráció hazai befolyását illetően is kétségeket táplált — helyeselte ezt a tervet s a maga részéről ígéretet is tett a közbelépésre. Az olasz kormány elvben attól sem zárkózott el, hogy pénzzel támogassa a magyar légiót, de feltételként szabta meg, hogy a légió Galícia területén küzdjön, s ne a Királyság területén kerüljön bevetésre. Tudjuk azonban, hogy ez beleütközött a lengyel Nemzeti Kormány szándékaiba. Ez utóbbi még mindig nem volt képes rászánni magát a galíciai akció kirobbantására, mivel nem akarta Ausztriát „felingerelni”. A magyar légió ügye tehát a tél beköszöntésével függőben maradt, a lengyel kormány nem válaszolt Kossuth szervezési vonatkozású kéréseire és arról sincs tudomásunk, mi lett a Cuza fejedelemnél levő 20 ezer puskával, melynek átadásához III. Napoleon utasítására lett volna szükség.

A Kossuth koncepciójában helyet foglaló magyar—olasz—lengyel forradalmi együttműködés nagyrészt III. Napoleon habozó politikáján bukott meg. Igaz, hogy 1863 tavaszán a francia néptömegek erélyes fellépése nyomán a francia—orosz szövetség alaposan megrendült, az általános lengyel-rokonszenv hatására III. Napoleon harcias nyilatkozatokat tett és tavasszal sok jel mutatott arra, hogy a császár osztrák támogatással megüzeni a háborút. Kossuth azonban jól jellemezte Napoleon határozatlanságát. A francia császár 1859 óta görcsösen félt egy újabb háborútól. A nyugati követek már 1863 áprilisában tisztában voltak azzal, hogy a francia kormány a lengyelek érdekében nem fog hadat üzenni a cárnak. A lengyel-barát politikai irányzat leg-radikálisabb képviselője a francia udvarban a császár unokafivére, Jeromos herceg volt; ezt szoros kapcsolat fűzte a magyar és lengyel emigráció néhány kiemelkedő tagjához, különösen Klapkához és Mierosławskihoz. A császár hallatlanul óvatos politikáját nagy mértékben keresztettké Jeromos herceg nyilatkozatai, melyek a háborús hangulatot igyekeztek növelni, a császár szigorúan intette a herceget, hogy ne rohanjon előre, s amikor ennek radikalizmusa komoly kellemetlenségekkel járt, III. Napoleon eltávolította Párizsból. 1863 júliusában a kedélyek végképp lecsillapodtak az udvar tájékán. Hasonló folyamat figyelhető meg az angol kormánykörökben is. Az 1863. július 13-i parlamenti vitában Nagybritannia békés arculatát mutatta meg a világnak, az angol közvélemény, mely viharos lelkesedéssel válaszolt a lengyel felkelésre, néhány hónap alatt belefáradt az agitációba, a meetingekbe, melyek határozatai eredménytelenül ostromolták a kormányt, nem bírták rávenni arra, hogy radikális lépéseket tegyen a lengyelek mellett. A felkeléssel szemben ellenséges álláspontot elfoglaló Viktória királynő és John Russel politikája felülkerekedett a harciasabb, de végső soron megalkuvó Palmerston-féle irányval szemben. Az angol kormány számára a lengyelek felkelése nem jött rosszul, igyekezett is ütőkártyát csinálni belőle a cárizmussal szemben, mellyel keleten rivalizált, emellett fel akarta használni a lengyelek felkelését a francia—orosz szövetség aláásására. Végső soron azonban Russel és Palmerston egyaránt beletörődtek a lengyelek bukásába.

1863 őszén az európai diplomáciában a porosz intenciók jutnak legerősebben szóhoz. A három interveniáló nagyhatalom között a szalak meglazultak, az egyetlen szilárd tényező a Berlin—Pétervár közti szövetség. A francia császár fokozatosan ébredt rá Ausztria kétlaki szerepére, s miután az osztrák kormány elszabotálta a francia szövetséget, III. Napoleon a Habsburgok régi riválisához, a porosz kormányhoz közeledik. Most érkezett el Bismarck ideje, aki mintha csak előre látta volna a fejleményeket, mindent elkövetett addig is, hogy a Tuileriák urát a maga oldalára vonja. Úgyesen kihasználta a Párizs és Bécs közti ellentéteket, hogy megnyerje magának a francia császárt és ez lépésről-lépésre teljes mértékben sikerült is neki. A lengyel kérdésben az ő kezébe csúszik át a közvetítés és Napoleon segíti őt abban, hogy a lengyel kérdést megfosszák európai súlyától. A francia császár egyetért azokkal az engedményekkel, melyeket a cár helyez kilátásba a Kongresszusi Királyságnak a felkelés leverése utánra. Bismarcknak Németország egyesítésére és a porosz hegemoniára irányuló előrelátó politikája kibírta a lengyel felkelés és az alvenslebeni egyezmény nyomán bekövetkezett megrázkódtatásokat és teljes diadalt aratott. A bismarcki célokat tekintve ez a politika ugyan merész és kockázatos útnak bizonyult, de az eredmény igazolta. Bismarckkal szemben ott állott a francia—angol koalíció fenyegető ténye, de Poroszország átvészelte a válságot, nem élezte ki az ellentéteket a nyugati hatalmakkal, hanem sorra a maga befolyása alá vetette őket. Ez egyet jelentett a lengyel felkelés teljes elítélésével s a vég siettetésével. Bismarck a felkelés kitörésének pillanatától kezdve nyíltan szembefordult a lengyelekkel, s ezek céljaival szembefordította a porosz monarchia hódító céljait. Bismarck magatartásából nem nehéz kiolvasni — a lengyel-ellenszenv mellett — az európai forradalmi mozgalom gyűlöletét. Az alvenslebeni egyezményt követően írta Engels: „A poroszok, mint általában, hitványul viselkednek. Monsieur Bismarck tudja, hogy nem szolgál javára, ha Lengyelország és Oroszország forradalmasodnak.”³⁸ Ennek kiegészítésére idézhetjük magának Bismarcknak a szavait: „Inkább megfelel nekem Sándor cár szomszédsága, mint Mierosławskié és a lengyel propagandaé.”³⁹ A porosz külpolitika irányítója szerint az egész kereskedői rend és állam érdekelt abban, hogy a lengyel felkelés minél rövidebb ideig tartson s átadja helyét a rendezett viszonyoknak. Bismarck könnyű győzelmet aratott ebben a kérdésben a német liberális párton is. A lengyel ügy hónapokig tartó vitájában a liberális politikusok meglehetősen gyávaságot tanúsítottak s nem mertek szembeszállni Bismarck-kal.

A magyar emigráció tagjai keserűen vették tudomásul, hogy reményeik ismét füstbe mentek. Az 1863. év végéféle az események elég sok bizonyítékát szolgáltatottak annak, hogy nem lehet oroszellenes háborúra számítani. Az emigráció egyes tagjai csak nehezen váltak meg illúzióiktól. Türr tábornok például abban reménykedett, hogy ha a magyarok megmozdulnának, a francia császár és az olaszok megsegítenék a felkelőket. Kossuth számára azonban elég tanulságot tartogatott a lengyel példa. Abban különösképpen nem hitt, hogy III. Napoleon az osztrákokkal szemben segítené meg a magyarokat. Kossuth szeme előtt felrévedt a krími háború időszaka, amikor a francia császár Ausztriára való tekintettel mondott le a lengyelek felszabadításáról, holott erre — flottájának Rigába irányításával — módja volt. „Első Napoleon

³⁸ Briefwechsel III. 154. l.

³⁹ O. Bismarck: Die gesammelten Werke, Berlin. 1928. X. 170. l.

az osztrák iránti tekintetből nem állította helyre Lengyelországot, III. Napoleon az osztrák iránti tekintetből tette meddővé a krími háborút, és ismét 1863-ban az osztrák iránti tekintetből hagyta el a lengyeleket. Elhagyta? Nem, ennél is többet tett, az osztrák iránti tekintetből az osztrák érdekeit vette fel politikája tengelyéül a lengyelek irányában s ezáltal a benne bízó lengyel forradalmat hamis kerékvágásba sodorta. És mi áltassuk magunkat azon illúzióval, hogy mi képesek lehetünk őt az osztrák ellen háborúba rántani? Ne misztifikáljuk hát magunkat. Magyarország függetlensége nem áll Franciaország azon közvetlen érdekei sorában, melyek annak politikája felett határoznak. Nemzetünk esetlegesen mint eszköz helyt találhat a tuileriai kabinet számításában, de mint cél, mely politikájának irányt adhatna, nem. Így volt ez Bethlen, így Rákóczi idejében és így van most. Ha a császár saját érdekei végett háborúra határozná el magát az osztrák ellen, kétségtelenül kész volna »hasznunkat venni« s biztosítani magának, hogy »vele legyünk«, de hogy mi, akármit csinálunk bár, képesek lehetnénk őt az osztrák ellen háborúba határozni, az oly illúzió, melytől óvakodni kell” — írta Türrnek 1864. január 23-án.⁴⁰

A magyar emigráció tökéletesen csalódott a lengyel felkelés arisztokrata nemesi vezetőiben, csalódnia kellett a nyugati országok kormányaiban is. Kossuth számára nem maradt más remény, mint az olasz kormány, melynek határozatlanságára, francia-függőségére rámutattunk és az események váratlan fordulata, melynek véletlenszerűségével és esetlegességével tisztában volt. Érthető ezekután, ha az emigráció egyik-másik tagja megpróbált új külpolitikai irányt keresni. Ilyen volt Vukovics Sebő, aki Londonban közelről látta az angol kormánynak a lengyel felkelőkkel szemben tanúsított közönyét, tudta, hogy a francia intervencióra is hasztalanul várakoznak az emigránsok, ezért már 1863 augusztusában Ausztria megmozgatásában látja a helyzet kulcsát, ami megfelel Kossuth terveinek is. Vukovics azonban a magyar felkelést tartja első lépésnek, mint amit követnie kellene Ausztria nyílt színvallásának, vagyis az osztrák kormány egy nevezőre jutna a cárizmussal, amiből Nyugat okosabb következtetéseket vonhatna le. Vukovics szerint, ha a lengyelek elfogadják Ausztria segítségét az orosz ellen, akkor a magyaroknak viszont az orosszal kellene szövetkezniök Ausztria ellen.⁴¹ Ez az irreális óhaj természetesen nem találkozott Kossuth helyeslésével. Kossuth axiómája etekintetben szilárd és vitán felüli volt: a magyar tömegek megmozgatására valóban csakis akkor kerülhetett sor, ha háború tör ki és nagyszámú külföldi segítő csapat özönlik be az országba.

Új lehetőségek keresésének gondolata vezette Párizsban Irányi Dánielt, aki 1863 végén — látva a lengyel ügynek francia részről történt teljes elejtését — azt javasolta Kossuthnak, hogy a magyar emigráció ne azonosítsa magát a lengyelekkel, „ne vegyünk csupa rokonszenvből mások iránt két ellenséget vagy talán hármat is a nyakunkba, érijük be az eggyel, amely megvan s amely elég nekünk”, továbbá ne igyekezzenek a várható olasz—osztrák konfliktusba bevonni a durai fejedelemségeket sem, s az emigráció kizárólag az olasz szövetségre építse terveit.⁴² A külső szövetségesek keresése közben

⁴⁰ Kossuth—Türr 1864. jan. 23. OL Kossuth turini iratai 4060.

⁴¹ Vukovics—Kossuth 1863. aug. 6. OL Kossuth turini iratai 3953. KÖM V. 121—123. l.

⁴² Irányi—Kossuth 1863. dec. 22. OL Kossuth turini iratai 4033.

tehát az emigráció tagjai meglevő szövetségesektől igyekeztek szabadulni, másrészt viszont — a lengyeleket megtagadva — olyan irreális utakra kívánták sodorni a magyar politikát, mint a magyar—orosz szövetség, melynek gondolatát Vukovics Sebő hangoztatta. Mire építette ez orosz koncepcióját?

Vukovics, aki Londonban igen jó összeköttetésekkel rendelkezhetett, legalábbis értesülései erre vallanak, a lengyel felkelés lefolyásából egészen más következtetéseket vont le, mint az emigráció vezére, akinek tekintélyét és súlyát mindenkor elismerte. Vukovics 1863 márciusában megjósolta, hogy a lengyel kormány nem fog hozzájárulni a magyar légió olyan felléptetéséhez, amilyenben Kossuth reménykedik, s ebből azt a merész következtetést vonta le, hogy a magyar emigráció még szembe is kerülhet a lengyel Nemzeti Kormányal. Vukovics Ausztriát illetően úgy látta, hogy a lengyel felkelés okozta bonyodalmas helyzetben ennek tekintélye megnőtt, aminek jele az is, hogy a francia és angol kormány csak úgy merészel interveniálni, ha az osztrák támogatja. Olasz—osztrák háborúról pedig egyáltalán nem lehet szó Vukovics szerint, ennek határozottan ellene szegülne Anglia és a francia császár is megtagadná a segítséget az olaszoktól. Legsúlyosabb érve azonban a londoni emigránsnak az, hogy Langiewicz bukása után biztosra veszi a lengyel felkelés bukását, aminek következtében elvérezve, elnyomorodva a lengyelek nem képesek többé felemelni zászlajukat. Vukovics tehát, miután sorra veszi Ausztria ellenségeit, kiköt Oroszországnál, mely a krími háború óta komolyan neheztel egykori szövetségesére. Vukovics szerint egy francia—osztrák fegyveres intervenció esetében a magyarok helye a megtámadott orosz oldalán lenne.⁴³ Kossuth ezzel a tervvel a legélesebben szembeszállott. A pétervári udvarral való szövetség számára elképzelhetetlen volt. Nemesak az a körülmény tartotta vissza attól, hogy ezzel a javaslattal pozitíven foglalkozzék, miszerint a cárizmus volt az a hatalom, mely a magyar szabadságharcot eltiporta; e szubjektív mozzanatokon túl Kossuth az érvek egész sorát vonultatta fel annak kimutatására, milyen szerencsétlen volna egy Ausztria-ellenes felkelés helyett az európai intervenció során magára maradó Oroszország oldalára állani. „Hát bizony az orosz egyedül állana. Egyesegyedül. És én kérdelek, hihetted-e Te, hogy ily körülmények közt az orosz nekünk hasznunkra lehetne vagy a szövetkezés vele hazánk felszabadításának chanceait csak egy hajszálnyival is növelhetné? Én annyira az ellenkezőről vagyok meggyőződve, hogy azt hiszem, több chanceink lennének, ha a hős lengyelek példájára bottal, kaszával rohannók meg az egész világtól elhagyatottan az osztrák erejét, mintha ily körülmények közt az oroszral szövetkeznénk.”⁴⁴

Kétségtelen, a magyar emigráció nem volt abban a helyzetben, hogy előnyös szövetségesekben válogathasson. Az orosz kormányhoz való közeledés gondolatát egyéb, mint kétségbeesés aligha inspirálhatta Vukovicsnak. Kiderült, hogy mindeme kérdésekben Kossuth állott szilárdabban a valóság talaján. Az ő emigrációs politikája is kénytelen volt időnként eredményeket tenni az európai hatalmi helyzet követelményeinek — mint III. Napoleon esetében —, de a kossuthi politikának volt egy szilárd elvi megalapozottsága, ami éppen akkor nyilvánult meg legkövetkezetesebben, amikor a Vukovics-téle irreális és a magyar forradalom szelleméhez mindenképpen méltatlan,

⁴³ Vukovics—Kossuth 1863. márc. 28. KÖM V. 418—421. l.

⁴⁴ Kossuth—Vukovics 1863. nov. 15. OL Kossuth turini iratai 4047/a. és KÖM V. 426. l.

egész szabadságharcunkat kompromittáló ötletekkel kellett leszámolni. Nagyfokú fogyatékosága volt azonban ennek a külpolitikai vonalvezetésnek, hogy reális akarván lenni, mégsem volt egészen reális; Kossuth csak a hivatalos körökkel építgette a kapcsolatokat, s ezzel gátat emelt saját tevékenysége elé. Az európai diplomácia fordulataitól remélte a lengyel kérdés szerencsés megoldását. Amikor azután kiderült, hogy a nyugati hatalmak képtelenek az erélyes fellépésre, ez a kabinetekhez fűződő tervezgetés is légüres térbe került. A tárgyalások még 1864 elején is folytak — Klapka még 1864 februárjában is tárgyal az olasz miniszterelnökkel a felkelésnek Ausztriára való kiterjesztéséről —, de a tervek szövögetésén túl az olasz kormány nem jutott.

1864 februárjában bekövetkezett Ausztria külpolitikai manőverezésében a fordulat: Bécs felzárkózott Pétervárhoz és a kormány elrendelte a statáriumot Galícia egész területére. Ezzel a lengyel felkelést elvágták egyik legfőbb utánpótlási vonalától. Hogy a forradalmárok olyan sokáig tarthatták magukat az egyenlőtlen fegyverekkel vívott harcban, azt nem utolsó sorban Galiciának köszönhették. Bécs most erélyes eszközökkel elejét vette az innen kiinduló további támogatásnak. Ettől kezdve fokozott jelentőségre tettek szert azok a tervek, melyek Európa haladó erőit az osztrák reakciós kormányzattal állították szembe. A magyar emigráció ebben az időszakban új oldaláról mutatkozott be. A Bécs elleni szövöttezés közös táborba szólította Európa elnyomott népeinek forradalmi demokratikus elemeit; a magyar—lengyel—olasz egybefogási törekvések mellett szóhoz jutottak a délszláv, cseh, román hazafias, demokratikus áramlatok is. A lengyel—magyar együttműködés továbbra is fontos láncszemét alkotta az eseményeknek.

*

A lengyel Nemzeti Kormány, melyben a „fehérek” és a Czartoryski-párt ragadták magukhoz a vezetést, mind bel-, mind külpolitikájában igyekezett reakciós tartalmat adni a felkelésnek. Belpolitikailag megnyilvánult ez a paraszti tömegeknek a mozgalomból való teljes kirekesztésében, külpolitikailag pedig az angol és a francia kabinetektől való szolgai függésben s a legkövetlenebb szövetséges, az orosz nép és a haladó orosz értelmiség segítségének visszautasításában. Együttjárt mindezzel a haladó nemzetközi mozgalomtól való teljes elzárkózás. A felkelésen belül jelentkező radikális elemek — az ún. „vörösök” — tisztában voltak azzal, hogy e vezetés csakis zsákutcába taszíthatja a lengyel ügyet, harcoltak is a maguk igen korlátozott erejével a nagybirtokos-arisztokráta klikk irányítása ellen — sajnos: kevés sikerrel.

1863 őszén azonban a felkelés belső csoportjainak politikai küzdelme bizonyos tisztulást hozott a Nemzeti Kormányban, mely elfogadta az általános mozgósítás eszméjét, megkezdte a nagybirtokosok eltávolítását a Nemzeti szervezethől (Organizacja Narodowa), mely addig teljesen a fehérek kezében volt. A radikális elemeknek ezt a szeptember hónapban bekövetkezett részleges győzelmét a Czartoryski-féle irány és a fehérek azzal próbálták ellensúlyozni, hogy Ramuald Trauguttot állították a kormány élére. A lengyel nemzeti felszabadító mozgalomnak ez a kiváló alakja Magyarországon meglehetősen ismeretlen, noha szoros kapcsolat fűzte hozzánk, résztvett az 1849. évi magyarországi harcokban. A krimi háború idején ott látjuk őt az ostromlott Szabasztopolnál, majd a hivatásos katonatiszt életét élte. A januári felkelés kitörése után csapata élén hősi harcokat vívott a cári egységek ellen,

majd Varsóban tünt fel. Augusztus 14-én tábornoki kinevezéssel külföldi megbízatást kapott. Ekkoriban még sem a fehérekkel, sem a vörösökkel nem állott közeli kapcsolatban, egyszerűen csak katona volt, feltétlen híve a fegyveres harcnak. Nyugati útján arról győződött meg, hogy ott a lengyel ügyet elejtették és a rengeteg pénzt felemésztő külföldi diplomáciai ügynökségek Lengyelország érdekében semmit sem tudtak elérni. Traugutt ezzel szemben a határon túl megalakított Lengyel Bizottságok főfeladatává tette az erkölcsi támogatás elnyerését kívül az önkéntesek toborzását. Az októberben Párizsból visszatérő Traugutt a reformokkal foglalkozó új kormányzaton belül a vörösökhöz közeledett. Noha következetes forradalmár később sem lett, intézkedései a forradalom érdekeinek jegyében születtek. Őszinte becsületessége és hazafiassága választották el a felkelés áruló, dezertáló fehér tisztjeitől. Egyik legfontosabb intézkedési köre a külföldi képviselők átszervezése volt; e külföldi őrhelyeket nagy céltudatossággal iparkodott kivonni Czartoryskiék befolyása alól. Felismerte annak káros következményeit is, hogy a felkelést területileg korlátozták. Mindinkább áthatotta a gondolat, hogy a harc élét Ausztria ellen kell irányítani, de számolt a Poroszország elleni fellépéssel is. Tudta, hogy egy Ausztria elleni felkelés esetén számíthat a Monarchia elnyomott s elégedetlen népeire, ezek forradalmi demokrata és burzsoá demokrata vezetőire. Traugutt nem riadt vissza attól, hogy széles körben kezdjen tárgyalásokat az érdekelt politikusokkal, s ezáltal kiszélesítse a felkelés bázisát.

Munkáját megkönnyítette III. Napoleon 1863. november 5-i beszéde, mely nem hagyott kétséget a francia szándékok iránt. Traugutt felhasználva a francia remények meghiúsulását, új megbízottakat küld a külföldi diplomáciai őrhelyekre, s ezek a liberális diplomaták azzal a feladattal indulnak 1863 őszétől kezdve útjukra, hogy segítsenek létrehozni az Ausztria ellenes demokratikus egységszövetest széles szövetségi rendszerét. Ennek következtében Czartoryski szerepe Franciaországra és Angliára szűkült, a többi ország fővárosaiban új megbízottak láttak hozzá a felkelés kapcsolatainak kiépítéséhez. Przybylski Párizsba, Oksza-Orzechowski Törökországba, Zygmunt Miłkowski (T. T. Jez) Szerbiába, Szejnik Prágába, Ruprecht Londonba, Ordega pedig Turinba megy, hogy megbeszéléseket folytasson az európai demokratikus mozgalmak vezetőivel. E tárgyalások zöme 1864 tavaszára esik, tehát olyan időpontra, amikor a lengyel felkelés katonailag már vége felé közeledik. És bár a lengyel diplomácia irányváltozása jelentős gyakorlati eredményekkel nem járt, mégis figyelmet érdemel. A demokratikus lengyel mozgalom arculata mutatkozik meg benne, azé a lengyel demokráciáé, mely — ha késő is — rálépett a helyes útra, levonta a felkelés konzervatív irányításának keserű tapasztalatait.

A Traugutt-féle új lengyel külpolitika központi feladatnak az Ausztria elleni összpontosított felkelést tekintette. Ez gyökeres fordulat a Czartoryski-iránnyal szemben, mely teljes külpolitikai csődbe vezetett Ausztria érzékenységének folytonos kimélésével. Míg Czartoryskiék a fenti okokból mereven elutasították Mazzini és Garibaldi támogatását — e két név ebben az időszakban és ebben az összefüggésben bátran említhető egymás mellett —, addig Traugutték kapcsolatba lépnek Garibaldival, aki kész volt már korábban is a katonai akció elindítására, levelezésben állott a dunai fejedelemségek területén működő konspirátorokkal, köztük Frigyesyvel, aki 1863—64-ben Galacban szervezte a katonai erőket egy Ausztria ellenes felkelés céljaira.

Garibaldi 1864 márciusában elhagyta Caprera szigetét és Londonba ment. Útjának célja, hogy kifürkéssze az angol uralkodó körök véleményét egy Ausztria elleni támadásról és ehhez az akcióhoz pénzt is szerezzen. A Garibaldi-féle tervek közvetlen célja Velence elfoglalása, amivel természetesen egyetért Victor Emanuel király is. A megvalósítást a négy évvel azelőtti események mintájára képzelték el: mint akkor Szicíliára, úgy veti rá magát Garibaldi csendes királyi támogatással Velencére. Az olasz vállalkozással egyetértettek a lengyel Nemzeti Kormány emberei is, mivel úgy vélték, hogy az így támadó nemzetközi bonyodalom javára lehet a lengyel ügynek. A galíciai felkelés elindítása azonban nem szerepelt Garibaldi programjában, inkább csak félelemben akarta tartani Bécsset egy esetleges galíciai felkeléssel, melynek kimenetelétől egyébként ő is tartott; nem ismétlődhetik-e meg az 1846. évi eset? Az angliai útra azért volt szükség, mivel az akciót támogató olasz partito d'azione-nak nem volt pénze. Londonban Garibaldit lelkes ünneplésben részesítették és megindultak a tárgyalások egy olasz—lengyel—magyar közös akcióról. Sutherland herceg palotájában fogalmazták meg a lengyel—olasz egyezmény pontjait. Lengyelország és Olaszország képviselői — Ruprecht és Garibaldi — ígérik, hogy a közös akcióban minden erővel küzdeni fognak a függetlenség ellenségei ellen. Úgy döntöttek, hogy a Nemzeti Kormány rövidesen teljhatalmú megbízottat küld az olaszokhoz az együttműködés megbeszélésére. Az angol kormány félhivatalosan támogatást ígért, de nem Velence, hanem Róma ellen. Palmerston aggodalommal figyelte a lengyel—olasz tárgyalásokat, s bizalmasan azt tanácsolta az olasz szabadsághősnek, hogy térjen vissza hazájába. Angol pénzügyi támogatásról szó sem lehetett. A dán kérdés nyomán új helyzet állt elő az európai diplomáciában: Poroszország egy időre Ausztriához közeledett. Anglia nem kívánta európai háború kirobbantását. Megnyilvánult ez az április végi londoni kongresszuson, amikor Anglia sorsára hagyta Dániát, tétlenül nézte, hogyan roppantja össze a porosz—osztrák túlerő a kis dán államot. Garibaldi angliai útja a lengyel—olasz szövetség szempontjából mégsem volt eredménytelen, ekkor találkozott az olasz vezér a lengyel demokratákkal, s ezzel megnyílt a lehetősége a júniusi olasz—lengyel egyezmény megkötésének. (Czartoryski teljesen kivonta magát a tárgyalásokból.)

A Garibaldival létesített együttműködés mellett a lengyel Nemzeti Kormány fontosnak tekintette a magyar emigrációval való megállapodást is. Ez utóbbiban meg is volt a szándék az együttműködésre. A szövetségi terv előkészítője Klapka, bár fel kell tételeznünk, hogy lépéséről tájékoztatta Kossuthot, aki egyetértett a tárgyalásokkal s csak azt hangsúlyozta, hogy lengyel részről a Nemzeti Kormány felhatalmazottai legyenek a partnerok. Ilyen értelemben írt Klapka már december 20-án Ordegának, égetően sürgős ügyként jellemezve azt, hogy a tárgyaló lengyel fél felhatalmazással bírjon, egyben pedig hangsúlyozta a tárgyalások titkosságát.⁴⁵

Klapka közben tárgyalt a turini kormánnyal is, sürgette a magyar—olasz—lengyel szövetség összehangolását. Január hónapban Klapka találkozott Przybylskivel, majd február 12-én Traugutt sajátkezü levelében felhatalmazta Józef Ordegát, hogy a kormány nevében kössön megállapodást Klapkával, mint a Magyar Nemzeti Bizottság képviselőjével. A megbízó levél

⁴⁵ Klapka—Ordega 1863. dec. 20. *J. Jarzębowski* : Węgierska polityka Traugutta. Warszawa. 1939. 12. l.

utalt egy korábbi, december 21-i megegyezésre, melynek pontjait a szerződő felek belefoglalják a két ország közti véd- és dacszövetség egyezményébe.⁴⁶ Március 8-án került sor a magyar—lengyel szövetségi szerződés aláírására.⁴⁷ A szerződést Klapka és Ordega írták alá, s a Nemzeti Kormány április 7-én hagyta jóvá. A ratifikáció szerint „ennek az egyezménynek a célja, hogy kiharcolja a Lengyelország és Magyarország teljes függetlenségét, s egyben a legerősebb támogatást nyújtsa a népszabadság és igazságosság ügyének, és segítsen ledönteni annak a brutális erőn alapuló despotizmusnak az uralmát, melyet Európában Moszkva, a porosz és osztrák kormányok képviselnek, hogy ily módon biztosíttassék az emberiség szabad fejlődése azoknak az erkölcsi elveknek az alapján, melyeket a despotizmus gyakorlói folytonosan semmibevettek. Mostantól kezdve tehát Lengyelország és Magyarország létének és cselekvésének egy célja van. Harcolni fognak a népek szabadságáért, tekintet nélkül ellenségeik anyagi erejére, rendületlen hittel az igazság végső győzelmének szükségszerűségében, a szabadságnak a hamisságon és despotizmuson való győzelmében.”

A hét cikkelyből álló egyezményben a két fél kötelezi magát, hogy közös harcot folytatnak ellenségeik ellen, mint testvérek és szövetségesek segítik egymást, nem lépnek megegyezésre Oroszországgal vagy Ausztriával mindaddig, míg teljesen fel nem szabadítják mindkét országot. Mindkét részről kitervezik a közös fegyveres akció elindításának módját. Ha az egyik fél kényszerűségből határidő előtt volna kénytelen Ausztria ellen megindítani a harcot, a másik fél kötelezi magát, hogy szövetségesét minden eszközzel megsegíti. A negyedik cikkelyben Magyarország kötelezi magát, hogy a területén élő szláv lakosságnak biztosítja a polgári jogok élvezetét, de kiköti, hogy az ország területi integritását nem engedi bántani. Horvátországnak a szerződő magyar fél autonómiát ígér, bár nem zárja ki azt a lehetőséget sem, hogy a horvátok federációba lépjenek Magyarországgal vagy független, önálló államot alkossanak. Ez utóbbi pont, valamint a nemzetiségek jogainak elismerése nyilván a lengyelek kérésére került a szerződés szövegébe, de nem ellenkezett a magyar fél álláspontjával sem, hiszen a benne foglaltakat a magyar emigráció korábban nem egy alkalommal kinyilvánította már.

Az egyezménnyel tehát létrejött a magyar—lengyel katonai együttműködés elvi megalapozása. Egyidejűleg újból előkerült a magyar légió terve is. Egy nemrég közreadott forrásból tudjuk, hogy Borzysławski tábornok 1864 áprilisában hozzálátott a légió szervezéséhez, mely célra bizonyos pénzösszeggel is rendelkezett, s a verbuvált magyar tiszteknek száz frankos előlegeket fizetett.⁴⁸

Úgy látszik, a Nemzeti Kormány sokkal inkább bízott a magyar emigráció erejében, mint a remélhető olasz segítségben, aminek jelét nemcsak Traugutt egy levelében láthatjuk, hanem abban a körülményben is, hogy a márciusi lengyel—magyar szerződést csak két hónappal később követte a Garibaldi—Ordega-féle megegyezés.

⁴⁶ Jarzëbowski : i. m. 13. l.

⁴⁷ A magyar—lengyel egyezmény eredetije nem ismert. Másolata (1717. sz. kézirat) megvolt a rappersvilli könyvtár azóta megsemmisült anyagában. Nyomtatásban közölte: W. Przyborowski : Ostatnie chwile powstania styczniowego. I. Poznań. 1887—1888. 325. l. Megtalálható még a Polska działalność dyplomatyczna I. kötetében 69—70. l. és a Kwartalnik Historyczny XXXVII. (1923) évf. 3—4. számában 371—372. l. Ugyanitt a Nemzeti Kormány ratifikációja (372. l.).

⁴⁸ Koberdowa : i. m. 190. l.

Ezek a jelképes összefogások akkor nyernek igazi súlyt, ha beillesztjük őket a kelet-európai forradalmi erők szélesebb síkon végbement tömörülésébe, s az Ausztria ellenes nagy egységfront részeként tekintjük őket. Ennek az 1864-ben lefolyó — és részleteiben ma még eléggé tisztázatlan — akciónak e helyütt főképpen magyar—lengyel vonatkozásait emeljük ki.

A kelet-európai összefogást célzó akciók között első helyen kell megemlékeznünk a Zygmunt Miłkowski nevéhez fűződő diplomáciai misszióról, mely különösen a magyar—szerb—horvát—olasz—lengyel együttműködést volt hivatva szolgálni. Miłkowski — T. T. Jez néven a kor egyik jelentős írója — résztvett a magyar szabadságharcban, majd bejárta a Balkánt, jó összeköttetéseket szerzett és a lengyel emigránsok között úgy tartották számon, mint a keleti kérdések legkitűnőbb ismerőjét. 1859-ben, az olasz—osztrák háború idején Moldvában járt, ahol szoros kapcsolatot tartott fenn a galíciai demokratikus táborral és a varsói Központi Nemzeti Bizottsággal. Moldva már évtizedek óta a lengyel emigráció egyik jelentős központja, ahol nagy számban voltak találhatók galíciai menekültek, akik e termékeny, de kevéssé népes országban mint iparosok, tisztviselők vagy munkások dolgoztak. Moldvából indult a lengyel ifjúság a génuai katonaiskolába s ide tért vissza, szaporítva a forrongó, tettekre kész demokratikus elemek számát. Cuza, az egyesült fejedelemségek feje, régóta rokonszenvvel nézett a lengyelekre, akik a januári felkelés kitörése előtt nem jelentettek számára különösebb problémát. Megváltozott a helyzet a felkelés kitörése után. Cuzát nem kisebb veszély fenyegette, mint hogy a fejedelemségek területén mozgolódó lengyelek — akik Törökország felől Moldván és Havaselvén át juthattak közvetlenül Oroszországba — kompromittálják Ausztria és a cáρ előtt. Helyzete sokkal ingategyebb volt, mintsem hogy vállalhatta volna ennek kockázatát. Belpolitikailag volt oka tartani a konzervatív és oroszbarát bojáróktól s az egyháztól csakúgy, mint a liberális tábortól; az előbbieket lengyelellemeséget, az utóbbiak pedig éppen a lengyelekkel való szövetkezést várták tőle. A bonyolult viszonyok között a román kormány a lengyel kérdésben változó, ingatag politikát folytatott. Maga Cuza készen állott arra, hogy részt vegyen egy oroszellenes koalícióban és fel is ajánlotta fegyvereit III. Napoleonnak, de ez leintette.⁴⁹ Egymaga viszont gyengének érezte magát, mivel szakadatlanul belső felkeléstől is tartania kellett. A lengyel emigráció — számítva arra, hogy Cuza kormánya teljesen a napoleoni intenciók irányában halad — kezdettől fogva nagy reményekkel tekintett a fejedelemségekre, s arra törekedett, hogy fegyveres erőket csoportosítson a romániai területeken. Szövetségesként kínálkozott ehhez a török kormány, melynek érdekében állott, hogy Cuza kompromittálódjék, tüntető lengyelbarát magatartásával kihívja az intervenciót s új vihar törjön ki keleten, melyből a fényes Porta hasznot húzhat. A Czartoryski-féle tábor moldvai ágensei ugyancsak mindent elkövettek, hogy Cuzát színvallásra kényszerítsék, de kevés sikerrel. Cuza eleinte támogatta a lengyel segélyező bizottságokat, de később visszahúzódott, s erre számos oka volt. Tartott attól is, hogy Ausztria, arra hivatkozva, hogy a fejedelemségeknek nincs elég erejük egy lengyel és magyar vállalkozás elfojtásához, csapatokat küld a dunai országokba. De tartott attól is, hogy a török által tüzelt lengyelek összefognak az ellenzéki bojárókkal és a liberálisokkal s ledöntik trónjáról.

⁴⁹ G. J. Brătianu : Napoléon III et les nationalités. Paris. 1934. 94—96. l.

1863 nyarán Miłkowski egy több száz főből álló lengyel csapat élén elindult a török területen levő Tulceából, hogy Moldván át Podoliába, a harcok közelébe érkezzenek. Moldvába érve kiáltványt bocsátott ki, melyben megmagyarázta, hogy nincsenek ellenséges szándékai, rendben szeretne átjutni a román területen, hogy teljesíthesse hazafias kötelességeit. Cuza nyílt színvallásra kényszerült, s az orosz intervenciótól való félelem nyomására katonai rendelkezéseket adott ki a lengyelek feltartóztatására, Costangaljánál összeütközésre került sor a lengyel és a román katonák között, aminek számos halottja és sok sebesültje lett.⁵⁰ Úgy tűnhetett fel, hogy ezzel Cuza hadat üzent a lengyel emigrációnak, a valóságban erről szó sem volt, egyszerűen ki akart térni az orosz konzul nyomása elől. Lényegében arra várt, hogy országa területén megjelenjenek az Oroszország ellen induló intervenció seregek, ebben az esetben szívesen csatlakozott volna egész haderejével, mert mint mondta, „nem akar moszkvai rendőr lenni saját hazájában”. Várakozásai ugyanazokból az okokból nem teljesültek, mint a magyar és lengyel emigrációé: III. Napoleon hagyta cserben őt is. A román államvezetés súlyosbodó gondjai (kolostori birtokok szekularizációja és földreform) Cuza helyzetét olyannyira megnehezítették, hogy az idegen intervenció elkerülése végett mindinkább kénytelen volt elzárkózni a lengyel emigráció elől.

Cuza eltávolodása a lengyel ügytől természetesen érezte hatását a magyar emigrációval fennálló kapcsolatain is. Klapka és Türr 1863 márciusában már Bukarestben voltak.⁵¹ Türr mint az olasz király hadsegéde azzal a céllal érkezett, hogy a román kormánnyal folytasson megbeszéléseket az együttműködésről. Hivatalosan közölte tehát Cuzával, hogy Olaszország nem fog késlekedni igényt emelni Velencére, s ha az olaszok megüzenik a háborút, szükségük lesz Románia és Magyarország segítségére. Egy itteni diverzió esetén — derülátó számítások szerint — Ausztria kénytelen lesz százezer katonát Magyarországon készenlétben tartani, s ilyen feltételek között a veronai várnégyszögére csak kétszázezer fő jutna háromszázezer olasszal szemben. Csatlakoznék a harchoz a Bukarestbe menekült 7—800 főnyi magyar is. Türr utalt arra, hogy igénybe kellene venni azokat a fegyvereket, melyeket az olasz kormány 1862-ben küldött Moldvába s amelyeket Cuza annakidején lefoglaltatott. Olaszország természetesen kész újabb fegyverszállítmányokra is, melyeket a román hadsereg számára egyenesen Galacha küldenének.⁵² Türr javaslata zavarba hozta Cuzát, mivel feltételezte, hogy a magyar küldött valamiféle kapcsolatban áll III. Napoleonnal. A felajánlott fegyverekre szüksége lehetett, s ezért nem is utasította el az ajánlatot. A titkos diplomáciai jelentések beszámoltak arról is, hogy már korábban és Türr látogatása idején is raktak ki Galachan fegyvereket. A román hadügyminiszter 1863 júniusában hatezer puskát és két üteg ágyút kért. Ami azonban a magyarországi felkelést illeti, Cuza kijelentette Türrnek, hogy mielőtt ezt támogatná, tudnia kell, hogy a Kárpátokon túli románok egyetértenek-e a magyarokkal.⁵³

Türr 1863 nyarán rendkívül agilisán és burkolatlanul tevékenykedett a román fővárosban. A bukaresti francia konzul, Tillos arról értesítette kor-

⁵⁰ *Emerit* : i. m. 229. l. *Adam Lewak* : Dzieje emigracji polskiej w Turcji. Warszawa. 1935. 170. l.

⁵¹ Tillos—Drouyn de Lhuys 1864. márc. 23. *Emerit* : i. m. 235. l.

⁵² Tillos—Drouyn de Lhuys 1863. ápr. 26. Ak. Rom. Cuza-iratok 4869. 305 fol. *Emerit* : i. m. 227. l.

⁵³ Ak. Rom. Cuza-iratok 4869. 309. fol. *Emerit* : i. m. 228. l.

mányát, hogy e tevékenység célja egy galíciai betörés, melyben a moldvai magyarok mellett lengyelek vennének részt. A Dobrudzsában tartózkodó több száz lengyel megtagadta az expedícióban való részvételt, ami Türrt arra indította, hogy a felkelést Erdélyre korlátozza. Tillos szerint az egész akciót jó szemmel nézi a cár, aki a lengyel forradalmárokat szeretné eltéríteni Galiciától. Türr szervezkedése visszhangot váltott ki a lengyel emigráció soraiiban is, többen kijelentették, hogy nem óhajtják Türrt Galiciába követni, ellenben Podoliában akarnak harcolni az oroszok ellen. Végül Türr, hogy a galíciai felkelés terve körül támadt zajt lecsendesítse, nyilatkozatot tett közzé a Románul című lapban 1863. május 15-én.⁵⁴

Nagy reményekkel indította meg a tervbevett felkelés szervezési munkálatait a fejedelemségek területén az emigráció egy másik aktív tagja, Frigyesy Gusztáv ezredes. 1863 nyarán lengyel és magyar erőkkel kettős expedíciót szeretett volna megvalósítani, egyet Oroszország, egyet pedig Ausztria ellen. Tervéről tájékoztatta Garibaldit, aki 1863. szeptember 24-én válaszolt neki Capreráról és szabad kezet biztosított vállalkozásához, kilátásba helyezve támogatását. Mindenesetre azt ajánlotta, hogy használja fel az egész telet a szervezkedésre. Ha úgy érzi, hogy ottani tartózkodása hasznos, maradjon a fejedelemségekben. Az olasz hős teljes bizalmáról biztosította Frigyesyt és kifejezte azt a reményt, hogy ugyanezt a bizalmat a magyar és román hazafiak sem fogják tőle megtagadni.⁵⁵ A magyar emigráns javaslatot tett a lengyel Nemzeti Kormány Iași-i megbízottjának egy magyar légió megalakítására, erre azonban a teljhatalmú megbízott „akaratán kívüleső okokból” nem került sor, aminek következtében Frigyesy megszakította vele az összeköttetést és minden erejét a galaci csapat-felszerelésre fordította.⁵⁶ Az 1864. év első felében itt szakadatlanul folytak a verbuválások, a magyar és lengyel emberanyag folytonosan útban volt, Galac, Braila hangos volt a magyar és lengyel szótól. Frigyesy és munkatársai egyáltalán nem rejtőzködtek a nyilvánosság előtt és a diplomáciai ügynökök jelentései tele vannak a szervezkedés híreivel. Megjelent Bukarestben Borzysławski tábornok nagy számú magyar tiszt kíséretében. Cuza és kormánya mind fokozottabb aggodalommal figyelte ezt a szervezkedést, és 1864 nyarán erélyes fellépésre szánta rá magát. Az „Európa nyugalma olyannyira érintő tervek” megsemmisítésére Cogălniceanu miniszter rendelete alapján letartóztatták Frigyesyt, a gyanús lengyel és magyar tiszteket pedig kiutasították az országból. A román kormány, hogy saját biztonságát mentse, könyörtelenül érvényt szerzett a fejedelem korábban kifejtett szándékának, mely szerint nem tűr fegyveres bandákat román területen.⁵⁷ A forradalmi tervek egyik legfontosabb színhelye elveszett, Cuzára semmi körülmények között sem lehetett tovább számítani.

Nagy jelentőséget tulajdonított a Traugutt-féle új külpolitikai irányítás a lengyel—délsláv összefogásnak, mely ugyancsak számos ponton érintkezik a magyar forradalmi tervekkel. A délsláv kapcsolatok kiépítésére legalkalmasabb emberként Zygmunt Miłkowski kínálkozott. Ő már kétízben is bejárta a Balkánt, ismerte az ott használatos nyelveket, s nagy ismeretsége is elősegít-

⁵⁴ A k. Rom. Cuza-iratok 4865. (z). 59. fol. *Emerit* : i. m. 229. l.

⁵⁵ A k. Rom. Cuza-iratok 4864. 75. fol. *Emerit* : i. m. 235—236. l.

⁵⁶ A lengyel Nemzeti Kormány Frigyesy Gusztáv ezredesnek; Iași 1863. dec. 10. *Gh. I. Brătianu* : *Politica externă a lui Cuza Vodă*. *Rivista Istorică Română* 1932. II. 154. l.

⁵⁷ *Gh. I. Brătianu* : i. m. 155—157. l.

hette a szerbek és horvátok körében folytatandó agitációt. E délszláv misszió célja az volt, hogy megteremtsék a szerb-horvát politika irányítói között egy Ausztria ellenes felkelés esetére az egységet. Miłkowski, akit a Nemzeti Kormány 1864. március 5-én nevezett ki a dunai szlávok mellé ágensnek, egy korábban kelt levelében öt pontban foglalta össze missziójának céljait:

1. békés kapcsolatok fenntartása Szerbia és a Magas Porta között;
2. a szerbek és a ausztriai szlávok (horvátok, szlovének) szövetsége, az ausztriai magyarok és olaszok szövetsége;

3. mindnyájukba beléoltani azt a meggyőződést, hogy belső ügyeiket s viszállyaikat mindaddig nem képesek elintézni, míg osztrák uralom alatt maradnak;

4. közölni velük, hogy Lengyelország nem mint arbiter kíván fellépni az ő házi ügyekben, hanem mint szövetségesük az osztrák ellen;

5. Lengyelországnak nincs és nem is lehet semilyen titkos vagy ellenséges gondolat bármely nemzetiséggel szemben, tehát sem a testvéri szláv, sem a magyar vagy román nemzetiségekkel szemben. Ellenkezőleg, ha elnyeri függetlenségét, segítő kezet nyújt mindegyiknek, kifejlődéshez segíti, mert neki is érdeke, hogy a szlávokban, magyarokban, románokban szövetségeseket nyerjen az oroszok és németek ellen.⁵⁸

Miłkowski úgy indult Belgrádba, mint a Nemzeti Kormány politikai megbízottja, fel volt hatalmazva, hogy a magyar, horvát, szlovén, dalmát, román hazafiakkal és természetesen a szerb fejedelmi udvarral politikai és katonai szerződések kössön s írjon alá. Szerbiai munkájának párhuzamosan kellett folynia a romániai forradalom előkészítésével. A lengyel Nemzeti Kormány célja az volt, hogy válaszként a galíciai ostromállapot elrendelésére, a fegyveres mozgalmat egyenesen Ausztria ellen irányítsa. Miłkowski szerbiai küldetését kiegészítette egy másik akció: dr. Karol Bennit a Nemzeti Kormány ugyanakkor Zágrábba küldte, hogy a horvátok összeesküvését készítse elő; összeköttetésbe kellett lépnie Eugen Kvaternikkel, a szerbekkel, Klapkával és Piemont belgrádi képviselőjével, Scovazzival.

Miłkowski nagy kerülő után egy havi késéssel, május 10. körül érkezett csak meg a szerb fővárosba. Közben április hónapban résztvett az emigráció drezdai értekezletén (ápr. 8., 20.), melyen megjelentek a lengyel politikusok s tábornokok, köztük a Traugutt-kormány tagjai. A felkelés folytatásáról folytak a megbeszélések s arról, hogy milyen segítséget remélhetnek az elnyomott népektől, kiknek érdekei azonosak a lengyelekével. Az értekezlet résztvevői egy közös arcvonalat szerettek volna kialakítani, szóba került az Európai Központi Forradalmi Bizottság újjászervezésének kérdése, s ennek élére most Garibaldit akarták állítani. A magyarokat Kossuth, Türr, Klapka képviselte volna, a lengyeleket Adam Sapieha, Jan Działyński, Dowmund Matusiewicz, J. Kiciński, az oroszokat A. I. Herzen, N. P. Ogarjov és N. A. Bakunin. Az értekezleten a nemesi liberális szárny vitázott a nemesi-feudális szárnyal, Czartoryskiékkel. Még mindig nem esett szó a parasztok megnyeréséről; a nemzetek támogatásáról beszéltek, amin nem a népet, hanem a burzsoáziát értették. Terveket szöttek a velencei, római támadásról, a galíciai felkelésről. Abban mind egyetértettek, hogy a fegyvert nem szabad letenni, de a harc folytatásának módozatait illetően nagy eltérés mutatkozott

⁵⁸ *Henryk Batowski*: *Dyplomacyzna misja Miłkowskiego w r. 1864*. Zeszyty naukowe Uniw. Jag. Historia. 2. füzet. 7. sz. (1956). 181—182. l.

az egyes felszólalók között és a gyűlés főszónoka, Adam Sapieha nem habozott kimondani, hogy az eddigiről forradalmibb irányba kell terelni a felkelést, vagyis azokhoz a répekhez kell fordulni, akiknek helyzete hasonló a lengyelekéhez. A drezdai értekezlet — ha megkésve és eredménytelenül is — ebbe a helyes irányba tett lépéseket.⁵⁹

Milkowski Drezdából Münchenen át Genfbe ment, ahol Klapkával tárgyalt. Április 14-én Turinba érkezett, ahol Eugen Kvaternikkel, a neves haladó horvát politikussal találkozott, ezt tájékoztatta a március 8-i magyar—lengyel egyezményről, aminek a horvát politikus nagyon megörült.⁶⁰ Milkowski tárgyalt az olasz külügyminiszterrel is s azt a benyomást szerezte, hogy az olasz kormány számít a magyarok és szlávok Ausztria ellenes felkelésére, melyet az olasz akció követne.⁶¹ Az olasz kormány tehát ezúttal is óvatos nyilatkozatot tett. Május 18-án Milkowski már Belgrádból küldött jelentést a szerbiai viszonyokról. Előző napon kihallgatáson volt Garašanin miniszterelnöknél, kinek egy szerb nyelvű fogalmazványt mutatott be, melyben a lengyel Nemzeti Kormány kifejezte rokonszenvét és együttműködési szándékát.⁶² Meg kell jegyezni, hogy Szerbiában az orosz-barátságnak régi alapjai voltak, a cárizmusban sokan védelmezőt láttak a török hódításokkal szemben és valóban az orosz külpolitika segítette is a Portának alávetett keresztény lakosság mozgalmait. Az 1863. évi lengyel felkelés kitörése éppen ettől a támogatástól fosztotta meg a törökellenes szerb mozgalmat, ezért az oroszbarát vezetőréteg között a lengyelek a szláv ügy árulóiként tüntek fel és csak a fiatal nemzedék — az Omladina — soraiban látunk rokonszenvet a lengyelek irányában. A lengyel diplomácia tisztában volt azzal, hogy a szerbeket oroszellenes akcióra rábírní lehetetlenség, viszont másképpen állt a helyzet Ausztriával kapcsolatban. Mint Garašanin szavaiból kiderült, a szerb kormány minden figyelme a Monarchia területén folyó forradalmi szervezkedésre irányult. E mozgalmak közül a szerbeket fokozottan érdekelték a magyar felkelés előkészületei és az első kérdés, mely a Milkowski-Garašanin találkozón szóba került, a magyar-szerb viszony volt. Garašanint a magyar kérdés személyesen is közelről érdekelte, ő azok közé a szerb politikusok közé tartozott, akik őszintén óhajtották a magyar-szerb viszony megjavítását és ennek érdekében már 1863 előtt is sokat fáradozott. A magyar emigráció nagy megbecsüléssel viseltetett iránta.⁶³ Tárgyalt 1861-ben is Pesten a magyar politikai élet vezetőivel (Andrássyval, Eötvössel, Deákkal), de az egyetértés a Vajdaság kérdésén fennakadt.⁶⁴ A Milkowskival való tárgyalás során felmerült annak a lehetősége, hogy Garašanin közvetíthetne a Monarchiabeli szlávok és a magyar között. A szerb miniszterelnök ennek legfőbb akadályát

⁵⁹ *Kieniewicz* : Adam Sapieha. 146. sk. 1.

⁶⁰ *Ch. Segvić* : Drugo progonstvo Eugena Kvaternika godine 1861—1865. Prilog za povijest konspiracije naroda proti Austrii. Zagreb. 1907. 89. l.

⁶¹ *Batowski* : i. m. 172. l.

⁶² *T. T. Jez (Z. Milkowski)* : Od kolebki przez życie. III. Kraków. 1937. 263—264. l. *Batowski* : i. m. 174—175. l.

⁶³ Kossuth sumlai és kiutahiai tartózkodása idején levelezésben állott vele és mint később írja: „Mély belátású, tág látókörű, szabadelvű államférfiúnak tapasztaltam.” KÖM I. 403—404. l. A krími háború idején Mensikov felszólította a szerb fejedelmet, hogy bocsássa el Garašanint, mivel ez Kossuth és Mazzini tanítványa.

⁶⁴ *V. Vučković* : Vojvogyinszko pitanyje u odnoszima izmegyu Szrbije i magyara od 1859 do 1868. Zbornik Matice Srpske V. 190—192. l.

abban az eltérésben látta, mely a magyar emigráció és a hazai kiegyezéssel párt között a nemzetiségek helyzetének és jogainak megítélése körül fennáll. Miłkowski arról biztosította Garašanint, hogy a magyar pártok megegyeztek egymással és közös szervezeti bizottságot alakítottak Genfben, mire Garašanin hajlandónak mutatkozott a szláv—magyar közvetítős szerepre. Feltételül azt szabta meg, hogy mindkét érdekelt fél részéről erre felkérést kapjon.

A Garašaninnal folytatott megbeszélés bizonyos csalódással töltötte el a lengyel demokratikus emigráció képviselőjét. Úgy látta, hogy a szerb miniszterelnök túlzottan nagyra tartja hazájának és kormányának befolyását az ausztriai szlávokra, akik Szerbiát annak az orosz-rokonszenvnek alapján ítélik meg, melyet 1849-ben tanúsított. Szerbiában tehát nem látnak elég biztosítékot, ha csak a lengyelek el nem látják a maguk jóváhagyásával. Általában a szerb politika rendkívül passzív. Az egyetlen tényező, mely némi határozottságra sarkallhatta volna, a turini kormány, ennek óvatoskodását és határozatlanságát pedig már láttuk. Maga Garašanin csodálkozását fejezte ki azon, hogy miért mutat olyan csekély iniciatívát az olasz kormány Ausztria ellenében, miért simul oly feleslegesen a francia külpolitikához.

A lengyel célokat illetően a szerb miniszterelnök kifejtette, hogy azok helyesek, de hozzátette, hogy Miłkowski túlságosan ismert név Európában, s ha Ausztria megtudja tartózkodási helyét, feltétlenül követelni fogja kiadatását. Miłkowski megígérte, hogy óvatos lesz, de hozzátette, hogy állomáshelyét nem hagyhatja el. Folytatta is a munkát anélkül, hogy újból találkozt volna a miniszterelnökkel: kereste az utat a grancsárok felé, kapcsolatot teremtetett az újvidéki szerb konferencia tagjaival és levelezett a csehekkel, akikkel még a drezdai értekezleten kerülhetett kapcsolatba.

A Miłkowski-féle akció részeként tekinthetjük Eugen Kvaternik 1864. évi szereplését, mely ugyancsak bővelkedik magyar mozzanatokban. Kvaternik március elején azzal a feltétellel kapcsolódott be a lengyel diplomácia munkájába, hogy egyedül őt ismerjék el a horvát nemzet határokon túli képviselőjének. Miłkowski látta el pénzzel és hamis útlevéllel, mellyel Kvaternik március 12-én Turinba utazott s az ottani lengyel ágens — Buchholz kíséretében — megkezdte tárgyalásait az olasz és magyar politikusokkal. Buchholz hozta össze Kupa ezredessel, aki a Genfben tartózkodó Klapkát helyettesítette. Kvaternik ezidőben írt naplójából tudjuk, hogy Klapka és Kvaternik között levelezés is folyt, ugyanott olvassuk, hogy Kossuth és Klapka összekülönböztek, mivel Klapka teljesen alávetette magát III. Napoleonnak, Kossuth viszont Garibaldival tartott fenn kapcsolatokat. Emellett mindketten vallották a dunai konföderáció elvét, melyen belül Magyarország egyenlő jogokkal kapcsolódnék egybe Horvátországgal, Szerbiával és Romániával. Klapka különösen ígérte Kvaterniknek, hogy a magyarok elismerik a horvátok önállósági jogait, úgy, ahogy azt az Ordegával megkötött egyezmény is tartalmazta. Kvaternik tehát e biztató jelek alapján tevékeny agitációt folytatott. Kapcsolatban állott Ordegával, Przybylskivel, azon gondolkozott, hogy felajánlja a horvát koronát Napoleon Jeromos hercegnek vagy ha ez nem fogadná el, Władysław Czartoryskinak.⁶⁵

Kvaternik tevékenysége nem terjedt ki a Monarchia területére, mivel ott ellene az előző években körözést adtak ki; ugyanígy köröztette a hatóság

⁶⁵ *Fr. Bučar*: Eugen Kvaternik. Promemorija princeu Jerōmu Napoléonu. Zagreb. 1936.

Milkwoskit is. A horvátországi viszonyok tanulmányozása ezért Dr. Bennire várt, ez megjárta Zágrábot, kapcsolatba lépett Ante Starčević-csel, a horvát jogpárt megalapítójával, a neves függetlenségi politikussal, aki több társával együtt valamiféle nemzeti bizottságot alakított. A horvát politikusok a felkelést illetően kezdeményező szerepet nem vállaltak, azt kérték, hogy előbb lépjenek fel az olaszok vagy Garibaldi szálljon partra Dalmáciában, de legalábbis a belgrádi akció induljon meg maga után vonva a granicsár ezredek katonáit. Benninek is az volt a véleménye, hogy közvetlen felkelés Horvátországban lehetetlen volna, ehhez erőteljes magyarországi felkelés vagy Garibaldi partraszállása szükséges. Leghelyesebb, ha Garibaldi Dalmáciában, Dubrovnik alatt száll partra, mert ott fegyveres népet talál, az osztrák sereg pedig nehezen közelítheti meg. Kvaternik azonban nem kívánta Garibaldi partraszállását, tekintettel az olaszoknak Dalmáciára és Isztriára való étvágására. Ami a felfegyverzett népet illeti, Benni a katori öbölre utalt, ahol 1862-ben fegyveres lázadás tört ki Ausztria ellen.⁶⁶

Az 1863. évi lengyel felkelés pozitív állásfoglalásra készítette a cseh politikai élet haladó képviselőit is. Magában Csehországban egy radikális, egy liberális és egy konzervatív tábor állott egymással szemben s különbségük nemcsak a cseh önállóság kérdésében, hanem a nemzetközi forradalmi együttműködés terén is megmutatkozott. Palacký és Rieger a ruszofil irányzat képviselői, elvetik a lengyel törekvéseket. A liberális irányzat hívei bizonyos határig rokonszenveztek a lengyelek ügyével, maga a cseh nép és a cseh radikálisok (lapjuk a Bolešlavan) egyhangúan lelkesedtek a felkelésért. Az emigráció tagjai közül magyar kapcsolatainál fogva bennünket leginkább J. V. Frič érdekel. A cseh politikai életnek ez az érdekes és magányos alakja már 1848-ban, mint prágai barikádharcos, szembenállott a Palacký-féle irányzattal, majd az emigrációban szoros szálakkal fűződött a lengyel és a magyar emigrációhoz. Levelezett Kossuthtal, Klapkával és Mierosławskival. Hirdette, hogy a cseh, magyar és lengyel érdekek azonosak. Az októberi diploma kiadásának időszakában felajánlotta szolgálatait Kossuthnak, kicserélve azt a befolyást, melyet a cseh „akciópárt”-ra gyakorol.⁶⁷ A lengyel felkelés kitörése után, 1863 áprilisában egy felállítandó cseh légió ügyében tárgyalt Klapkával, aki a tervet kitűnőnek találta és segítséget ígért hozzá.⁶⁸ Frič 1863 márciusában Genfben kinyomtatta Kvaterniknak egy kiáltványát, melyet az osztrák sereg horvát katonáihoz, a granicsárokhoz küldött, akik akkoriban a velencei helyőrségben állomásoztak. 1864 március elején Przybylski és Miłkowski arról tárgyaltak, hogy Fričet bevonják a lengyel forradalom szolgálatába Ausztria ellen. A tárgyaláson résztvett Klapka is. Fričet eredetileg Belgrádba akarták küldeni, de ezt visszautasította, s ekkor döntöttek úgy, hogy hazájával tartson fenn kapcsolatokat és a cseh propagandát irányítsa. Frič több társával, köztük Tonnerrel, résztvett a drezdai értekezleten, ahol arról volt szó, hogy Csehországot is be kell kapcsolni a széleskörű forradalmi szervezkedésbe. A jó délszláv kapcsolatokkal bíró Tonner adott ajánlólevelet Miłkowskiinak Belgrádba. Ezután Frič Párizsba utazott s kidolgozta a cseh—lengyel együttműködés tervét, tekintettel Olaszországra, Prágára,

⁶⁶ *Batowski* : i. m. 185. l.

⁶⁷ *Jiří Benda* : Kulturní a politická činnost J. V. Friče v době jeho emigrace ve Francii v letech 1860—1867. „J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře”. Praha. 1956. 156. l.

⁶⁸ Klapka—Frič 1863. ápr. 9. *Benda* : i. m. 224. l.

Zágrábra és esetleg Belgrádra. Egy Przybylskinek átnyújtott emlékiratában Frič a cseh kérdést az európai forradalom szemszögéből világította meg. A lengyelek, magyarok és horvátok segítségével tervezte a Monarchia megdöntését. Májusban Frič Olaszországba ment, miután Szejnike lengyel ágenszt az osztrák hatóságok Prágában letartóztatták, és ott folytatott tárgyalásokat az emigráció lengyel, magyar, horvát tagjaival.⁶⁹

A forradalmi mozgalmak egyik zárókövének tekinthetjük a Garibaldi és Ordega között 1864. június 6-án létrejött egyezményt, mely abban tér el a korábban megkötött magyar—lengyel szövetségi szerződéstől, hogy a lengyel—olasz szerződésben már nem esik szó Olaszországról; az egyezmény aláírói a szlávok és olaszok közös ellenségét Ausztriában jelölik meg. A szerződés előírja, hogy legkésőbb két hónapon belül az olasz és lengyel erők megindítják támadásukat Ausztria ellen s a harcot a végső győzelemig folytatják. Külön pontban emlékezik meg a szerződés Magyarországról s mindama népekről, melyek a nemzetiségi és szabadság-jogok mellett szállnak síkra.⁷⁰ Az egyezmény ratifikációjára már nem kerülhetett sor, mert időközben a lengyel felkelés katonailag elbukott.

A demokratikus nemzetközi szövetkezés tehát már nem volt képes hatékony segítséget nyújtani a lengyel ügynek, mivel az összefogás feltételei későn értek meg. A haladás érdekében megirdult együttműködés azonban nem ért véget a lengyel felkelés bukásával. Hatása túl lépett az 1864. esztendőn s olyan hagyomány forrásává vált, melyhez a mai történetírás is szívesen fordul vissza, hiszen a kelet-európai népek mai baráti együttműködése mögött igen sokatmondóan állnak ott azok a politikusok, hazafiak, akik már a lengyel felkelés időszakában ráébredtek összetartozásunk és közös, haladó harcaink értelmére.

Э. КОВАЧ

ПОЛЬСКОЕ ВОССТАНИЕ 1863 г. И ВЕНГЕРСКАЯ ЭМИГРАЦИЯ

Резюме

Автор рассматривает деятельность руководимой Лайошем Кошутом эмиграции в 1863—1864 гг. Прогрессивные деятели венгерской политической жизни, находящиеся за границей, видели в январском восстании начало нового крупного осложнения в Европе и стремились расширить польское восстание, выдвинуть польское дело из круга руско-польских противоречий и сделать его вопросом европейского значения. Усилия Кошута были направлены на то, чтобы в согласии с польским Национальным правительством распространить польскую революцию на Галицию и таким образом принудить австрийское правительство бросить нейтральность и открыто занять позицию. В расчетах Кошута в тесной связи с галицийскими планами находилось объявление Италией войны Австрии, что значило бы нападение на Венецию.

Попытки Кошута потерпели крах вследствие сопротивления польского Национального правительства. Руководители польского восстания до конца препятствовали движению в Галицию и остерегались «раздражения» венского двора. По тем же причинам не мог быть создан венгерский легион, за который так много потрудились Кошут и его соратники. Политика партии Чарторьского, надевшаяся на интервенцию западных держав (Франции, Великой Британии), не только тормозила подъем польского восстания,

⁶⁹ V. Žďáček: Problémy slovanské vzájemnosti v české veřejnosti v šedesátých letech 19. století a účast J. V. Friče na jejich řešení. „J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře“ 249—250. l.

⁷⁰ Kwartalnik Historyczny XXXVII. (1923) évf. 3—4. sz. 373. l.

а также сначала обрел венгерские планы на провал. Созданное 8 марта 1864 г. соглашение Клапка — Ордега родилось уже поздно.

Статья рассматривает усилия, направленные весной 1864 г. на создание широкого единого фронта против Австрии, в которых венгерские эмигранты приняли деятельное участие. В этой международной революционной организации выдающуюся роль играли особенно Клапка, Тюрр и Фридьеш. Хотя эти попытки не увенчались конкретными результатами, их значение является все же великим, так как они показывают отход значительной части венгерской эмиграции от дипломатии великих держав и представляют собой раннюю традицию сплочения прогрессивных сил в Восточной Европе. Во время польского восстания, однако, эти прогрессивные силы Восточной Европы оказались еще слабыми к тому, чтобы мобилизовать крупные массы в целях разгрома Австрии и, при отсутствии регулярной армии, с успехом вести бой с вооруженными силами Австрии. Окончательная причина провала планов заключалась в отсутствии французской и итальянской помощи. Согласно этому в рядах венгерской эмиграции продолжалось охлаждение в отношении Наполеона III и его политики. Сильнейшим выразителем этого разорчования являлся Кошут.

E. KOVÁCS

LE SOULÈVEMENT POLONAIS DE 1863 ET L'ÉMIGRATION HONGROISE

Résumé

L'auteur soumet à un examen l'activité en 1863—64 de l'émigration dirigée par Louis Kossuth. Les représentants progressistes de la vie politique hongroise qui vivaient à l'étranger, considéraient le soulèvement de janvier comme le début d'une nouvelle complication politique pouvant s'étendre sur toute l'Europe. Ils s'efforçaient d'élargir le soulèvement polonais et de le détacher de la sphère des antagonismes russo-polonais, d'en faire une question européenne. Les efforts de Kossuth, d'accord avec le Gouvernement National polonais, visaient à étendre la révolution polonaise sur la Galicie. Ce faisant il se proposait de contraindre le gouvernement autrichien à rejeter sa neutralité, à jouer cartes sur table. Les projets concernant la Galicie recelaient dans les desseins de Kossuth la possibilité d'une déclaration de guerre à l'Autriche ce qui équivalait à une agression à diriger contre Venise.

Mais la résistance du Gouvernement National Polonais bloqua les tentatives de Kossuth. Les dirigeants du soulèvement polonais mirent obstacle à tout mouvement en Galicie et se donnèrent bien garde d'«irriter» la cour de Vienne. Les mêmes raisons motivèrent l'échec des plans concernant l'équipement d'une légion hongroise, pour la réalisation de laquelle Kossuth et ses adhérents firent tant d'efforts. La politique de Czartoryski s'attendant à l'intervention des puissances occidentales (France, Grande Bretagne) non seulement qu'elle freina l'essor du soulèvement polonais, mais voua, dès le début, à l'échec les projets hongrois. L'accord conclu le 8 mars 1864 entre Klapka et Ordega survint déjà trop tard.

L'étude passe en revue les efforts déployés en vue de créer, au printemps 1864, un large front unitaire contre l'Autriche, efforts, où les émigrés hongrois, avaient, eux aussi, leur part active.

Dans cette organisation qui se déroula à l'échelle internationale c'est surtout Klapka, Türr et Frigyesy qui avaient un rôle éminent à jouer. Ces tentatives, encore qu'elles n'accusassent aucun résultat concret, ne restaient pas moins importantes, vu qu'elles marquaient le détachement d'une bonne partie des émigrés hongrois de la diplomatie des grandes puissances et constituaient les premières traditions de l'union des forces progressistes d'Europe orientale. Cependant à l'époque du soulèvement polonais les forces progressistes d'Europe orientale se révélèrent encore trop faibles pour mettre en mouvement de considérables masses en vue de désagréger la Monarchie et d'engager, à défaut d'une armée régulière, une lutte efficace avec les forces armées de l'Autriche. La cause finale de l'échec des projets se trouva motivée par l'absence du secours à fournir par les Français et Italiens. En conséquence, le refroidissement ne cessa pas de se manifester envers Napoléon III et sa politique dans les rangs des émigrés hongrois. Ce désillusionnement s'exprima le plus nettement dans l'attitude de Kossuth.